

WOJSKO W LUBLINIE W LATACH 1918-1939

Maciej Sobieraj

Instytut Pamięci Narodowej O. Lublin

Streszczenie. Po powstaniu styczniowym Lublin stał się jednym z ważniejszych garnizonów wojskowych rosyjskiej armii. Po zajęciu miasta przez wojska austriackie w 1915 roku w Lublinie powstało general-gubernatorstwo z dużym garnizonem wojskowym. Po rozpadzie monarchii austriackiej w początkach listopada 1918 roku polscy oficerowie w służbie austriackiej stacjonujący w Lublinie dali początek obecności Wojska Polskiego w Lublinie w II RP. Militarna infrastruktura miasta umożliwiła funkcjonowanie instytucji odrodzonego Wojska Polskiego oraz tworzenie liniowych jednostek piechoty i kawalerii, niezwykle potrzebnych do trwających na wschodnich rubieżach Lubelszczyzny walk z ukraińskimi wojskami, a następnie z rosyjskimi nacierającymi na Warszawę. W Lublinie od listopada 1918 roku znajdowało się dowództwo Okręgu Generalnego, a od 1921 roku Okręgu Korpusu z rozbudowanym sztabem. Po zakończeniu działań wojennych w Lublinie była tylko jedna jednostka liniowa – 8 Pułk Piechoty Legionów, natomiast rozbudowana była infrastruktura wojskowa, mająca służyć wojskom stacjonującym na terenie Okręgu Korpusu. Wojsko w sposób istotny oddziaływało na życie miasta w jego wielu aspektach, np.: udział w uroczystościach państwowych i religijnych, życie kulturalne (dało początek filharmonii), sportowe, naukowe (wojskowi wykładowcy na Uniwersytecie Lubelskim), budownictwo wojskowe (koszary, domy oficerskie jedno- i wielorodzinne, Dom Żołnierza), a także politycznym (kilku wojewodów było oficerami w stanie spoczynku, podobnie jak jeden z prezydentów miasta); liczne były w mieście stowarzyszenia kombatanckie. W Lublinie była fabryka samolotów wojskowych, wyrzutników do bomb lotniczych, planowano także umiejscowić w mieście fabrykę samochodów (także na potrzeby wojska), masek gazowych i drutu kolczastego. Na wypadek wojny Lublin miał stanowić zaplecze aprowizacyjne i być ośrodkiem zapasowym dla broni pancernej.

Słowa kluczowe: Lublin; garnizon lubelski; Wojsko Polskie w Lublinie; przemysł wojenny; dyslokacja wojska; DOK, OGen.

1. GARNIZON LUBLIN W PLANACH DYSLOKACYJNYCH WP

Pobyt wojska w mieście można rozpatrywać na wielu płaszczyznach. Z jednej strony są to kwestie *stricte* organizacyjne, a więc funkcjonowanie wojska w ramach konkretnego garnizonu, który wtłoczony jest w ramy określonych przepi-

sów i pragmatykę służby, z drugiej jednak – nie można wojska wyabstrahować z relacji z cywilną władzą samorządową i państwową (wojewoda, prezydent miasta). Pobyt wojska w mieście miał też swój aspekt społeczny i kulturowy, ponieważ żołnierze wchodzili w bliskie relacje z lokalną społecznością z racji udziału w uroczystościach religijnych i państwowych na terenie miasta i koszar. Wojsko było aktywne w życiu kulturalnym i sportowym lokalnej społeczności, wносило także swój wkład w infrastrukturę urbanizacyjną. Był jeszcze jeden niezwykle istotny element tych pozytywnych relacji między wojskiem a mieszkańcami miasta. Było ono emanacją patriotyzmu, funkcjonowało w nimbie zbrojnego wywalczenia niepodległości i jej obronienia przed bolszewicką inwazją w 1920 roku¹.

Lublin z racji swojego statusu miasta wojewódzkiego był miejscem, gdzie w czasie zaboru rosyjskiego, a następnie austriackiej okupacji mieściły się ważne instytucje wojskowej władzy carskiej i cesarskiej. Rosyjski gubernator i austriacki generał-gubernator wprawdzie byli przedstawicielami władzy cywilnej, jednak zwykle posiadali stopień generalski i ich władza nie miała wyłącznie cywilnego charakteru. Aktywny udział wojska w wybijaniu się Lublina na niepodległość w listopadzie 1918 roku sprawił, że odegrało ono istotną rolę w funkcjonowaniu miasta. Podobnie było w lipcu i sierpniu 1920 roku, kiedy Lublin stał się prawie frontowym miastem i właściwie wojsko, po ewakuacji cywilnych i wojskowych urzędów (zbędnych przy ewentualnej obronie), spełniało funkcję jedynej władzy.

W okresie carskim, według stanu na 1912 rok, w mieście stacjonowało dowództwo XIV Korpusu armii, dowództwo artylerii korpusnej, 18 Dywizji Piechoty, 18 Brygady Artylerii, a ponadto jednostki liniowe: 69 Riazański pp, 18 Brygada Artylerii, 8 batalion saperów i różnego rodzaju jednostki pomocnicze. Miasto musiało zapewnić kwatery dla oficerów oraz kontraktować wynajem cywilnych obiektów na potrzeby wojska². W październiku 1918 roku w Lublinie stacjonowały następujące siły okupacji austriackiej: sztab generał-gubernatora i sztab 106 Dywizji Piechoty, batalion zapasowy 58 pp i szwadron zapasowy 13 p. dragonów, dwa bataliony landszturmu, dwa bataliony etapowe, pułk lotniczy, kompania obławcza, szpital i magazyny wojskowe³. Jednostki te były skoszarowane w budynkach należących w większości do skarbu państwa. Były to

¹ M. GETTER, *Miastotwórcza rola garnizonu*, „Dzieje Najnowsze” 16(1984), z. 3, s. 153 n.

² M. SOBIERAJ, *Garnizon wojsk rosyjskich w Lublinie 1850-1915*, „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 10(2001), s. 28-42.

³ CAW, sygn. I.341.1.285, Wojskowe Biuro Historyczne, oprac. T. Bobrownickiego z 5 II 1930 pt. *Ostatnie dni okupacji austriackiej*, s. 8-10. W formie skróconej i pod nieco zmienionym tytułem: T. BOBROWNICKI-LIEBCHEN, *Siły okupacji austriackiej w przededniu przewrotu*, „Niepodległość” 5(1932), s. 400-417; W. GIEROWSKI, *Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 r.* (mapa: *Dyslokacja formacji zapasowych wojska austriackiego w jesieni 1918 r.*), „Bellona” 41(1933), z. 1.

koszary przy trakcie krańickim, tzw. Obóz Zachodni, koszary przy stacji kolejowej – Obóz Południowy), koszary świętokrzyskie (obecnie KUL), Pałac Radziwiłłowski przy Placu Litewskim, kompleks budynków poklasztornych wizytek (obecnie przy ul. Hempla), szereg budynków przy ul. Niecałej i w kilku innych miejscach, m.in. przy Krakowskim Przedmieściu, na Bronowicach, przy ul. Kościuszki. Wojsko Polskie, które zaczęło organizować swoje struktury w listopadzie 1918 roku przejęło w posiadanie te same budynki. W większości przypadków służyły one wojsku do września 1939 roku. Poniższe zestawienie obrazuje geografie zakwaterowania WP w Lublinie według stanu z lipca 1920 roku, sporządzoną przez Komendę Wojewódzką Straży Obywatelskiej. Zestawienie nie podaje adresu dowódcy Okręgu Generalnego, który kwaterował w Pałacu Radziwiłłowskim, jak również Komendatury Wojskowej Miasta, która mieściła się przy Krakowskim Przedmieściu 41.

Tab. 1. Adresy jednostek i zakładów wojskowych w Lublinie, lipiec 1920 roku

Jednostka/Zakład	Adres
I/II Batalionu Wartowniczego	Obóz Południowy (obok Dworca)
Adiutantura DOGen.	Pałac Radziwiłłowski
Autodowództwo	ul. Niecała 6
Batalion Zapasowy 23 pp	Obóz Zachodni
Batalion Zapasowy 8 pp Leg.	Obóz Zachodni
Dowództwo Żandarmerii nr 2	ul. Niecała 10
Dziekanta [Dziekania] DOGen.	ul. Kapucyńska 4
Filia Szpitala Okręgowego	Obóz Południowy
Hurtownia Oficerska	ul. 3 Maja 22
I Pluton Żandarmerii	Obóz Zachodni
II Dywizjon Taborów	Obóz Zachodni
Inspektorat Artylerii	Pałac Radziwiłłowski
Inspektorat Inżynierii i Saperów	ul. Niecała 1
Inspektorat Jazdy	Pałac Radziwiłłowski
Inspektorat Piechoty	Pałac Radziwiłłowski
Intendentura DOGen.	ul. Niecała 8
Klub Oficerski	ul. Szpitalna
Kolumna Przewozowa	Aleje Racławickie
Kompania Sztabowa	Obóz Zachodni
Magazyn Amunicji	Obóz Południowy
Magazyn Mundurowy	Tatary

Misja Amerykańska	Obóz Zachodni
Oddział II DOGen.	ul. Niecała 1
Oddział V DOGen.	ul. Niecała 1
Oddział VII DOGen.	Pałac Radziwiłłowski
Okręgowa Składnica Sanitarna	Dworzec Kolejowy
Piekarnia Wojskowa	Aleje Racławickie
PKU Lublin	ul. Kościuszki 4
Prokuratura	ul. Niecała 10
Sąd Wojskowy	Krakowskie Przedmieście 51
Sekcja Opieki	ul. Niecała 10
Stacja Chorych	Dworzec Kolejowy
Stacja Zborna	Obóz Południowy
Szef Sanitarny	Krakowskie Przedmieście 70
Szpital Epidemiczny	Aleje Racławickie [obecnie KUL]
Szpital Okręgowy	ul. Kołłątaja
Sztab Generała Bułaka-Bałachowicza	ul. Radziwiłłowska 3 Szkoła Arciszowej
Urząd Gospodarczy	Bronowice
Więzienie Wojskowe	Świętoduska 16
Wydział Łączności	Pałac Radziwiłłowski
Zakład Konfekcyjny	ul. 3 Maja 22
Zarząd Budownictwa DOGen.	ul. Niecała 6
Zarząd Składu Amunicji	Obóz Południowy

Źródło: APL, Komenda Wojewódzka Straży Obywatelskiej, sygn. I, Adresarz, k. 22-22v.

Tab. 2. Dowództwa, komendy, oddziały, zakłady i urzędy wojskowe w garnizonie Lublin

Marzec 1919	Lipiec 1919	Październik 1920	Marzec 1921
DOGen., DOW, DArt., DŻand., Sąd Wojsk., Kom. Remontu, PKU III, OKU, Dow. Miasta, Baon zap. 8 pp Leg., komp. km 8 pp Leg., K.w. baonu zap. 23 pp, Baon zap. 23 pp, III baon 23 pp, komp. km III/23 pp, komp. techn. 23 pp, pluton tel., Dowództwo 23 pp, Autokolumna zap. nr 4, Autonaczelnictwo, II dyon tab., Park lotniczy, komp.	DOGen., Inspektor Art., Komenda Miasta, dowódz. wojsk. automob., dowódz. żandarm., sąd wojsk., PKU nr III, OKU, komisja remont. nr 1, komp. techn. 8 pp Leg., b/z 8 pp Leg., b/z 23 pp, III/23 pp, komp. km b/z 8 pp Leg., komp. km b/z 23 pp, komp. km III/23 pp, komp. wart., autokolumna zap. nr 4, II dyon taborów, plut. lotn., kadra	DOGen., Dowództwo 3 DPLeg., I, II/8 pp Leg., b/z 8 pp Leg., b/z 23 pp, 2 dyon sam., 2 dyon tab., 2 dyon żandarm., Okr. Skład Telegraf., Okr. Składy i Warszt. Wojsk. Sam., Centr. Warsztaty, Składy i Parki Wojsk Kolej., Okr. Wojsk. Stacja Meteo., Okr. Zakłady Tabor., Okr. Zakład Uzbr., Okr. Mag. Kwater.-Budowl., Więzienie	DOGen., Eksp. Wydz. II Sztabu DOGen., Dow. 2 dyony żandarm. wojsk., Dow. 2 dyonu wojsk sam., Dow. Rejonu Bezp., K-da Miasta, PKU 8 pp Leg., b/z 8 pp Leg., b/z 23 pp, komp. sztab. DOGen., komp. telegraf. lokalna, autokolumna nr 1, autokolumna zap. nr 2, Autowarsztaty DOGen., kol. zap. nr 2, s/z 2 dyonu tab., kol. przewozowa,

zap. II baonu sap., II baon sap., szwadron 5 p. uł., składnica sanit., zapas koni OGen., stacja zborna zwierząt, stacja chorych, szpital wojskowy, szpital Okręgowy, składnica mat. inż., piekarnia wojskowa, urząd gosp., zbrojownia, skład materiałowy, laboratorium bakteriologiczne, więzienie wojskowe, fabryka wozów tab., składnica OGen., magazyn II dyonu tab., Gł. Poczta Polowa nr III	art., laboratorium bakter., skład sanit., stacja badania koni świerzbowych, stacja chorych, szpital wojsk. nr 1, Okręg. Szpit. Wojsk., piekarnia wojsk., urząd gospodarczy, zbrojownia, skład art., Okr. Skład Sap. nr 1, Okr. Skład Techn. nr 2, autowarsztaty, fabryka wozów, autoskład, magazyn taborów, gł. poczta pol., komp. sztabowa, 4 komp. parkowa, baon etapowy nr 2	Śledcze, Okr. Szpital Wojsk., Okr. Apteka Weter. nr 2, Zapas Koni nr 2, Sekcja kolejkowa, Okr. Mag. Umund., Okr. Urząd Gosp.,	mag. tab., warszt. rep. wozów, 3 plutony zandarm., 2 plut. 9 komp. kol., 1 komp. II baonu wart., Okr. Skł. Sap. i Warszt. Sap., kol. lok. nr 1, Okr. Zarz. Uzbr. nr 2, k-da dworca, Okr. Szpital Wojsk., Szpit. Wojsk. Epidem., prac. bakteriolog., stacja zborna rannych i chorych, Okr. Skł. Sanit., Wojsk. Okr. Zarząd Bud. nr 2, rzeźnia wojsk., piek. wojsk., fabryka wędlin, stacja wyżyw., sąd wojsk. DO-Gen., sąd załog., więzienie wojsk., rej. zarz. bud.-kwat., okr. apteka weter., 4 oddziały rob. jeńców, szkoła szoferów, szkoła podofic. nr 2, sortownia poczty pol., gł. stacja zborna.

Źródło: opracowanie własne na podstawie schematów dyslokacyjnych DOGen. Lublin.

Zestawienie zaprezentowane w tab. 2. ukazuje, jakie jednostki i zakłady wojskowe oraz dowództwa i komendy stacjonowały w Lublinie w czterech przedziałach czasowych. Pierwszy przedstawia nasycenie Lublina wojskiem podczas wojny Polaków z Ukraińcami o Lwów i Galicję Wschodnią, zwłaszcza po przeprowadzonych w styczniu i lutym pierwszych poborach, kiedy to został podjęty duży wysiłek organizacyjny w powiększaniu armii. Okręg Lubelski, podobnie jak Krakowski, był najbardziej zaangażowany w walkach o Galicję, dlatego Lublin był miejscem, gdzie organizowały się przeróżnego rodzaju instytucje i oddziały wojskowe, których głównym zadaniem było zaopatrzenie frontu w ludzi i sprzęt, przyjmowanie poborowych, szkolenie, zapewnienie transportu, aprowizacja, leczenie rannych itp. Drugie zestawienie niewiele się różni od pierwszego, natomiast w trzecim są już wyraźne różnice. Wynikały one po pierwsze z tego, że po ewakuacji za Wisłę wiele wojskowych zakładów nie powróciło jeszcze do macierzystego garnizonu, a po drugie autorzy schematu dyslokacyjnego z października 1920 roku uwzględnili tylko instytucje okręgowe, nie schodząc do niższych szczebli. Ostatnie zestawienie ukazuje stan wojska w Lublinie w marcu 1921 roku, a więc na krótko przed demobilizacją. Kolejne schematy dyslokacyjne z lat 1925, 1928, 1931, 1935 wykazują pewną stabilizację, jeżeli chodzi o lokowanie wojska w Lublinie. W ciągu przeszło dwudziestu lat zmieniła się struktura orga-

nizacyjna WP, zwłaszcza z chwilą przejścia na stopę pokojową w 1921 roku. Zlikwidowane zostały okręgi generalne, a kraj został podzielony na dziesięć okręgów korpusów. W odniesieniu do Lublina był to DOK II. Zmieniła się bowiem rola okręgów wojskowych, które nie miały już za zadanie tworzenia armii w wypadku mobilizacji, te zadania przejęły inspektoraty armii, ale miały być zapleczem logistycznym dla mobilizowanych liniowych jednostek.

Po demobilizacji, w przeciwieństwie do mniejszych garnizonów, jak Zamość i Chełm, gdzie były dwie jednostki liniowe, w Lublinie była tylko jedna – 8 pp Leg. Rozkazem z 26 II 1935 roku zorganizowano w Lublinie kadrę 9 batalionu pancernego, ale nazwa nie była adekwatna do rozwinięcia mobilizacyjnego, ponieważ na wyposażeniu były tylko samochody⁴. Najważniejszą instytucją wojskową było Dowództwo Okręgu Korpusu, które w całym analizowanym okresie znajdowało się w Pałacu Radziwiłłowskim przy Placu Litewskim. Będący jego podstawową częścią składową sztab oprócz Pałacu zajmował pomieszczenia w kilku budynkach przy ul. Niecałej oraz w dawnym kompleksie klasztoru wizytek przy ul. Szpitalnej później Peowiaków. Przy DOK II funkcjonował Wojskowy Sąd Rejonowy II (od 1938 roku przy ul. Skłodowskiej 10) i Prokuratura Wojskowa oraz Więzienie Śledcze (przy ul. Świętoduskiej w pawilonie pokarmelickim)⁵. Wojskowy porządek w mieście zapewniał 2 pluton żandarmerii wydzielony z 2 dywizjonu. W 1935 roku w Lublinie ulokowane było dowództwo 2 Grupy Artylerii przeniesione z Chełma. W Lublinie stacjonowała także kadra 2 dywizjonu saperów, którego macierzysty 2 pułk miał kwaterę w Puławach. Na terenie miasta znajdowały się także następujące składy materiałowe: saperów nr 2, łączności nr 2, uzbrojenia nr 2, materiałów intendenckich „Lublin”. Wojsko stacjonujące w Lublinie miało do dyspozycji filię Szpitala Okręgowego nr 2 (przy ul. Szpitalnej/Peowiaków), zlokalizowanego w Chełmie. Pociąg duchową zapewniaли kapelani z kościoła garnizonowego Niepokalanego Poczęcia NMP (przy Al. Raławickich)⁶. W Lublinie funkcjonował też Rejonowy Inspektorat Koni,

⁴ Kadra 9 batalionu pancernego powstała z przekształcenia 2 dywizjonu samochodowego; zob. J. RUSINEK, R. SZUBAŃSKI, *Polska broń pancerna w okresie międzywojennym 1918-1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1969, nr. 3-4, s. 237 (podaje datę rozkazu 26 IX 1935 roku); M. ŻEBROWSKI, *Zarys historii polskiej broni pancernej 1918-1947*, Londyn 1971, s. 136, 158; R. SZUBAŃSKI, *Polska broń pancerna 1939*, Warszawa 1982, s. 60-61.

⁵ J. KRZEMIŃSKI, *Organa wymiaru sprawiedliwości w WP*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1928, nr 8-10, s. 57-58.

⁶ Do 1922 roku kościołem garnizonowym był dawny sobór prawosławny na Placu Litewskim, który na kościół garnizonowy przekształcili Austriacy w 1915 roku. Na temat duszpasterstwa katolickiego w OGen. Lubelskim i w samym Lublinie zob. M. SOBIEAJ, *Katolickie duszpasterstwo wojskowe w OGen. Lublin w latach 1918-1921*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na*

Komenda Obwodowa PW przy 8 pp Leg., Ośrodek PW Lotniczego i Komenda Okręgowa Strzelca⁷. Lubelszczyzna, która miała być zapleczem aprowizacyjnym armii walczących na froncie, posiadała nowoczesny elewator zbożowy, przeznaczony głównie dla potrzeb wojskowych (Obóz Południowy; przy ul. Wrotkowskiej), a także duży młyn do przemiału zboża na mąkę chlebową i sucharową (z pszenicy)⁸. Na wypadek wojny Lublin miał zorganizować ośrodki zapasowe dla broni pancernej nr 1 (przejściowy: początkowo Warszawa, potem Lublin i wreszcie Łuck), nr 2 (przemianowana 1 IX 1939 roku z kadry 9 batalionu pancernego) oraz dla nadwyżek kadry 2 batalionu telegraficznego⁹. W Lublinie miał być także utworzony II batalion 95 pp rez. wchodzącego w skład 39 DP rez., która miała się organizować na Lubelszczyźnie. Stacjonujący w Lublinie 8 pp Leg. nie był objęty kartkową mobilizacją, ponieważ miał wchodzić w skład 3 DP przeznaczonej do Armii „Prusy”, stanowiącej odwód Naczelnego Wodza i koncentrującej swoje wielkie jednostki na Kielecczyźnie. Rozwinięcie pułku do stanu bojowego miało nastąpić w ramach ogłoszonej mobilizacji powszechnej 29 sierpnia 1939 roku, jednak wstrzymanej z powodów politycznych o jeden dzień¹⁰.

2. UDZIAŁ WOJSKA W PRZEJĘCIU WŁADZY W LUBLINIE

W LISTOPADZIE 1918 ROKU

I ROZBUDOWA STRUKTUR SZTABOWYCH DO POŁOWY 1921 ROKU

Oficerowie i żołnierze polscy, służący w austriackich jednostkach stacjonujących w Lublinie w październiku 1918 roku, zdemobilizowani żołnierze z I Korpusu Polskiego, żołnierze Polnische Wehrmacht oraz członkowie POW odegrali decydującą rolę w przejęciu władzy w mieście¹¹. Pierwszorzędnym zadaniem było jak najszybsze zorganizowanie jednostek bojowych i struktur organizacyj-

---

ziemiach polskich, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004, s. 351-369.

⁷ CAW, sygn. I.371.21 Plany dyslokacyjne. 1935.

⁸ T. DĄBROWSKI, *Przygotowania w dziale żywnościowym oraz stan zapasów w r. 1939*, „Bellona” [Londyn] 1953, z. 3, s. 51.

⁹ T. KRYSKA-KARSKI, *Materiały do historii Wojska Polskiego*, Londyn 1986, z. 19, s. 75, 78; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I: *Kampania wrześniowa 1939*, cz. 1: *Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną*, Londyn 1951, szkic nr 4.

¹⁰ H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe 8 Pułku Piechoty Legionów w walkach obronnych 1939 roku*, Lublin 1984, s. 36-37.

¹¹ Szczegóły wyzwolenia miasta spod okupacji austriackiej zob. M. SOBIERAJ, *Wybicie się Lublina na niepodległość w listopadzie 1918 r. Aspekt militarny*, „Roczniki Humanistyczne” 54(2006), z. 2, s. 54-73.

nych, zwłaszcza w sytuacji, kiedy Ukraińcy także próbowali się wybić na niepodległość, zajmując Małopolskę Wschodnią i tocząc zażarte walki z Polakami o Lwów, a także zagrażając południowo-wschodnim powiatom Lubelszczyzny. Na początku listopada 1918 roku jedyną realną siłą w mieście był batalion 2 pp Polskiej Siły Zbrojnej, przysłany do dyspozycji wojskowego inspektoratu Okręgu Lubelskiego, powołanego przez Polski Sztab Generalny. Batalion liczył 650 szeregowych i 14 oficerów, którymi dowodził mjr M. Smorawiński. Równoległe działania organizacyjne w celu przechwycenia władzy w mieście podjęła pozostająca dotychczas w konspiracji po likwidacji Legionów Polska Organizacja Wojskowa, która mogła liczyć około 700 członków. Wojskowa sytuacja w mieście była skomplikowana z powodu różnicy poglądów powstałej podczas kryzysu przysięgowego w 1917 roku. Część legionistów złożyła przysięgę na wierność cesarzom i ci zostali powołani do organizowanej przez Niemców Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht), natomiast żołnierze I Brygady odmówili i zostali internowani, a z pochodzących z Galicji Austriacy utworzyli Polski Korpus Posiłkowy. Obok Legionów Piłsudski powołał także tajną organizację o charakterze paramilitarnym, czyli POW i to właśnie ona została wyznaczona do wojskowego zamachu stanu i przejęcia kontroli nad miastem, a zwłaszcza podporządkowania pod swoją komendę całego wojska. Siły były nierówne, ponieważ z jednej strony byli dobrze wyćwiczeni i niezłe uzbrojeni żołnierze PSZ, a z drugiej – ochotnicy, ale ideowo mocno zmotywowani wiarą, że moralna racja jest po ich stronie. Niewiele brakowało, a doszłoby do bratobójczej walki, jednak ostatecznie oficerowie legionowi, służący w obydwu jednostkach, doszli do porozumienia i nastąpiło połączenie tych sił pod jedną komendą płk./gen. Rydza-Śmigłego¹².

Pierwszą strukturą dowódczą na terenie Lublina był powołany przez Sztab Generalny, rozkazem z 30 X 1918 roku okręg lubelski noszący nr III. Był to rozkaz podany z wyprzedzeniem, ponieważ władzę w mieście sprawowali jeszcze Austriacy¹³. Dopiero po złożeniu przysięgi przez żołnierzy polskich 3 XI 1918 roku można było przystąpić do organizacji władz wojskowych. Dowódcą okręgu lubelskiego został płk Jan Dobrowolski, były zastępca batalionu marszowego austriackiego 58 pp stacjonującego w Lublinie. Dla sprawniejszego funkcjonowania okręgów utworzono władze nadrzędne w osobach inspektorów lokalnych,

¹² Tamże, s. 68-70.

¹³ CAW, *Terytorialne władze wojskowe*, s. 1, w: *Spis władz wojskowych 1918-1921*, Archiwum Wojskowe, Warszawa 1936 (do użytku wewnętrznego). Praca podzielona jest na integralne działy o własnej tytulaturze i paginacji. Interesujący dla naszego tematu materiał znajduje się głównie w dwóch działach: *Terytorialne władze wojskowe* oraz *Lubelskie władze wojskowe*.

którym przydzielono władzę zwierzchnią nad kilkoma okręgami. W przypadku Lublina były to okręgi lubelski i radomski. Na inspektora tej struktury powołano gen. Kajetana Olszewskiego, szefem sztabu był ppłk Stefan Pasławski. Płk Dobrowolski oprócz kierowania okręgiem miał organizować także Lubelski Pułk Piechoty, komendantem miasta został płk Edmund Filous, a dowódcą żandarmerii rtm. Franciszek Stoch¹⁴. Przybycie do Lublina 3 listopada płk. Rydza-Śmigłego, który złożył przysięgę na ręce gen. Olszewskiego skomplikowało sytuację, ponieważ powierzono mu „komendę wojsk polskich na [terenie] dawnej okupacji austriackiej”¹⁵. Nie licząc się z wcześniejszymi ustaleniami powołał on w Lublinie Dowództwo Wojsk Polskich z rozbudowaną strukturą, w skład której weszło m.in. jedenaście referatów, dwa oddziały, trzy komendy, intendencja, ekonomat budowlany i kwaterunkowy¹⁶. Po utworzeniu Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie 7 XI 1918 roku z premierem Daszyńskim, ministrem wojny został gen. Rydz-Śmigły, który zorganizował kolejną strukturę administracji wojskowej, tym razem ministerialną i, tak jak poprzednia, rozbudowaną z podziałem na cztery sekcje (A-D), pięć referatów, dwa oddziały. Sekcje dzieliły się na mniejsze komórki¹⁷. Ministerstwo Wojny przetrwało zaledwie kilka dni, ponieważ po przyjeździe Józefa Piłsudskiego do Warszawy 10 listopada i podporządkowaniu się mu rządowi Daszyńskiego, następnego dnia lubelskie Ministerstwo Wojny przestało istnieć. Dłużej przetrwało Dowództwo Wojsk Polskich, bo do 24 listopada, chociaż już 16 tego miesiąca został wydany rozkaz o utworzeniu pięciu okręgów generalnych, w tym lubelskiego, noszącego nr II. 27 listopada gen. Rydz-Śmigły zatwierdził nową strukturę organizacyjną lubelskiego Okręgu Generalnego, który miał sześć oddziałów (I A-C; II A-C; III A-B; IV A-D; V A-B; VI), przy czym Oddział I (operacyjny) dzielił się na kilka mniejszych komórek¹⁸. Już 2 I 1919 roku kolejny raz zmieniono strukturę organizacyjną DOGen., nieco ją upraszczając. Pozostawiono oddziały, ale zmieniono ich numerację (teraz od I do X) i podległość służbową, dzieląc ją między szefa sztabu i dowódcę Okręgu (dotychczas wszystkie podlegały szefowi sztabu)¹⁹. 4 VIII 1919 roku dokonano ko-

¹⁴ CAW, Terytorialne władze wojskowe, s. 2; W. KWIATKOWSKI, *Dziesięciolecie akcji oświatowej i społecznej w Korpusie Lubelskim*, Lublin 1929, s. 8-9.

¹⁵ CAW, DWP Lub., Rozkaz nr 1 z 4 XI 1918. s. 3.

¹⁶ M. SOBIERAJ, *Organizacja władz wojskowych na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1918-1921*, w: *Chelmskie Prace Historyczne*, t. II, cz. 1, Chełm 1995, schemat nr 1.

¹⁷ Tamże, schemat nr 2.

¹⁸ Tamże, schemat nr 3.

¹⁹ Tamże, s. 16, schemat nr 4.

lejszej reorganizacji; zlikwidowano oddziały, a utworzono wydziały (I-XII, w tym III a-c i X a-c). Nowością było utworzenie czterech inspektoratów (piechoty, jazdy, artylerii oraz inżynierii i saperów) oraz duszpasterstwa²⁰. Ostatnia zmiana przed przekształceniem okręgów generalnych w okręgi korpusów miała miejsce 8 IX 1920 roku, kiedy to na podstawie rozporządzenia MSWojsk. dowódca Okręgu Generalnego opracował „Tymczasową organizację Dowództwa Okręgu Generalnego Lublin” z bardzo szczegółowym zakresem czynności każdej komórki²¹. Kolejne zmiany następowały już po utworzeniu okręgów korpusów w połowie 1921 roku; wtedy wojsko przeszło na pokojową organizację.

Niższym szczeblem organizacyjnym był okręg wojskowy, powołany do istnienia 16 XI 1918 roku. Jego głównym zadaniem było organizowanie na podległym terenie jednostek wojskowych; w przypadku Lublina były to Lubelski Pułk Piechoty i pułk piechoty z dawnego II/2 pp Polskiej Siły Zbrojnej. Okręg istniał do 15 VI 1919 roku, został zlikwidowany w tym dniu rozkazem dowódcy OGen²². O ile w okręgach wojskowych w Chełmie i Zamościu dowództwa miasta podlegały dowódcy okręgu, o tyle w Lublinie było inaczej; Dowództwo Miasta podlegało bezpośrednio dowódcy OGen. Dowództwo Miasta powołane zostało rozkazem z 14 XII 1918 roku na miejsce Komendy Placu, która istniała od połowy listopada²³. Przedstawiony poniżej schemat struktury Dowództwa jasno określał zakres czynności poszczególnych komórek. Warto zwrócić uwagę na trzy komórki, w gestii których leżało szeroko pojęte bezpieczeństwo. Lublin należał do dużych garnizonów, stacjonowała w nim znaczna liczba wojska, w licznych sztabach, jednostkach pomocniczych, a zwłaszcza w dwóch organizujących się pułkach piechoty i w pułku kawalerii. Do zadań Ekspozytury Żandarmerii należało utrzymanie porządku w mieście, natomiast Oddział Policijno-Wojskowy pełnił funkcję policji sanitarnej dla wojskowych koszar i budynków zajmowanych przez wojsko oraz dla szpitala wojskowego, Wydawał też stosowne przepisy policyjno-wojskowe, które obowiązywały wszystkich wojskowych, kontrolował także zachowanie wojskowych w mieście i prowadził rejestr lokali, w których żołnierze nie mogli przebywać, czuwał w porozumieniu z władzami miejskimi nad ruchem samochodowym w mieście i nad łącznością. Opracował także instrukcję alarmową na wypadek pogotowia wojskowego i wyznaczał służbę inspekcyjną garnizonu. Oddział Bezpieczeństwa natomiast zapewniał organizację służby wartowniczej. Na wypadek nie-

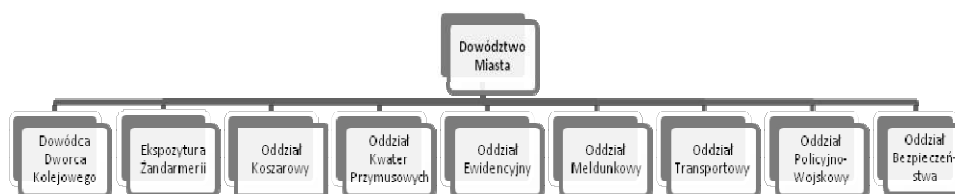
²⁰ Tamże, s. 16-17.

²¹ Tamże, s. 42-78 pełny tekst organizacji DOGen. w Lublinie.

²² Rozkaz nr 67 z VI 1919 roku, s. 1.

²³ Rozkaz nr 13 z 14 XII 1918 roku, w: Rozkazy OGen., s. 2.

pokojów w mieście dowódcy jednostek stojących garnizonem w Lublinie podlegali w zakresie bezpieczeństwa dowódcy miasta, który za zgodą dowódcy OGen. mógł żądać odpowiedniego dla zagrożenia dodatkowego wsparcia wojskowego²⁴. Z dniem 15 VI 1919 roku Dowództwo Miasta zostało przekształcone w Komendę Miasta z zachowaniem wcześniejszych prerogatyw.

Organizacja Dowództwa Miasta Lublina w grudniu 1918 r.

Źródło: Rozkaz nr 13 z 14 XII 1918 roku, w: Rozkazy GOLub., s. 2.

3. POKOJOWA ORGANIZACJA GARNIZONU LUBLIN 1921-1939

Po przejściu na pokojową organizację OK II utworzonych zostało pięć oddziałów i Kwatera Główna, podległa szefowi sztabu, oraz dziewięć szefostw (Artylerii i Służby Uzbrojenia, Inżynierii i Saperów, Łączności, Intendentury, Sanitarne, Poborowe, Remontu, Duszpasterstwa) podległych dowódcy okręgu. Oddziały i szefostwa dzieliły się z kolei na referaty. W strukturze DOK II funkcjonowały także komendy przekształcone ze służb. Były to: Komenda Uzupełnień Koni nr 4, Komenda Okręgowego Szpitala Koni II, Oddział Administracyjny Kwatery Głównej i Komenda Miasta. Sztab Generalny miał na terenie DOK II swoje przedstawicielstwo – Ekspozyturę Wojskowej Kontroli Generalnej przy DOK II. Struktura ta ulegała w kolejnych latach modyfikacjom. W 1924 roku zlikwidowano Szefostwo Poboru i w to miejsce powołano Inspektorat Poboru zależny służbowo od dowódcy OK, któremu podlegał Oddział Ogólny, natomiast Oddział Wyszkożenia i Samodzielny Referat Informacyjny podlegał szefowi sztabu. Utrzymano szefostwa: Artylerii i Służby Uzbrojenia, Inżynierii i Saperów, Łączności, Sanitarne, Weterynarii, Duszpasterstwa, zlikwidowano natomiast Szefostwo Remontu, utrzymując jedynie Komendę Uzupełnień Koni nr 4. Zmianie uległa także nazwa Szefostwa Intendentury, które teraz nosiło nazwę II Okręgowego Szefostwa Intendentury, a Oddział Admi-

²⁴ Tamże.

nistracyjny Kwatery Głównej przemianowano na Oddział Sztabowy. W dalszym ciągu istniała także Ekspozytura Wojskowej Kontroli Generalnej. W 1928 roku dowódcy OK. II bezpośrednio podlegał Inspektorat Poborowy II i IX oraz szef sztabu, któremu podlegały dwa oddziały: Wyszkożenia i Ogólny oraz dwa samodzielne referaty – Informacyjny i Osłony. Utrzymano szefostwa, ale zwiększono ich liczbę, niektóre zmieniły nazwę, np.: Szefostwo Weterynarii na Naczelny Lekarz Weterynarii, Szefostwo Inżynierii i Saperów teraz zostało tylko Szefostwem Saperów, natomiast Szefostwo Duszpasterstwa podzieliło się na duszpasterstwa: Katolickie, Prawosławne i Izraelickie²⁵.

FORMOWANIE JEDNOSTEK WP W LUBLINIE

W okresie wybijania się Lublina na niepodległość miasto było „stolicą” okupacji austriackiej, a tym samym największym garnizonem, gdzie zlokalizowane były jednostki marszowe liniowych pułków, liczne zakłady wojskowe, magazyny, jednostki pomocnicze itp. Była to infrastruktura nadająca się do tworzenia oddziałów wojska. Pierwszą zwartą jednostką, która pojawiła się w Lublinie, był II batalion 2 pp Polskiej Siły Zbrojnej, który przybył do Lublina w początkach listopada 1918 roku w celu zapewnienia porządku w postępującej destrukcji okupacji austriackiej. Baonem dowodził mjr Mieczysław Smorawiński. Wraz z batalionem przybyło dowództwo pułku z ppłk. Ferdynandem Zarzyckim. Wojsko rozlokowało się na terenie „Obozu południowego”, w bezpośrednim sąsiedztwie dworca kolejowego, który także był obsadzony przez żołnierzy tej formacji. Na stanie czterekompanijnego batalionu było 650 szeregowych i czteremastu oficerów uzbrojonych w niemiecką broń²⁶. 16 I 1919 roku 2 pp PSZ zmienił nazwę na 8 pp Leg²⁷.

Drugim pułkiem piechoty, który zaczął się organizować w Lublinie w listopadzie 1918 roku, był 1 Lubelski pułk piechoty, który swój początek bierze od rozkazu ministra wojny w Tymczasowym Rządzie Ludowym Republiki Polskiej

²⁵ CAW, sygn. I.371.2.1 Dyslokacja wojsk na terenie DOK II; *Roczniki oficerskie* z lat 1923, 1924, 1928, 1932; Archiwum KUL, K. BANACH, *Okręg Korpusu nr II w Lublinie w latach 1921-1939*, Lublin 1997 [praca doktorska], s. 45-106.

²⁶ M. SOBIEAJ, *Wybicie się Lublina*, s. 62-63. Są pewne rozbieżności w źródłach na temat liczebności batalionu, który miał liczyć 670 żołnierzy, 36 oficerów.

²⁷ *8 P.P. Leg. w dwuletnią rocznicę*, Warszawa 1920, s. 8; M. TARGOWSKI, *Zarys historii wojennej 8 Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1928, s. 5; W. GIEROWSKI, *Polska Siła Zbrojna w przededniu odzyskania niepodległości*, „Bellona” 37(1931), s. 33; *Księga chwały piechoty*, red. B. Prugar-Kettling, Warszawa 1939, metryka 8 Pułku Piechoty Legionów; H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe 8 Pułku*, s. 13; J. ODZIEMKOWSKI, *8 Pułk Piechoty Legionów*, Pruszków 1993, s. 6.

w Lublinie, gen. Edwarda Rydza-Śmigłego z dn. 9 XI 1918 roku. Na dowódcę wyznaczony został płk Jan Dobrowolski, służący wcześniej w austriackim 58 pp. Pułk formował się w koszarach „Obozu Zachodniego”, a jego żołnierze rekrutowali się głównie z Legionów i POW. 27 XI 1918 roku pułk zmienił nazwę na 23 pułk piechoty. Już 20 listopada nowo sformowany I batalion pod dowództwem mjr. Wacława Wieczorkiewicza wyruszył na odsiecz Lwowa²⁸.

Obok dwóch pułków piechoty także kawaleria miała swoje początki m.in. w Lublinie. Już na początku listopada 1918 roku z polecenia komendy POW byli oficerowie Legionów udali się do Chełma i Lublina, by organizować jednostki kawaleryjskie z wykorzystaniem magazynów austriackich. W Lublinie w akcję powołania jednostki kawaleryjskiej zaangażowany był rtm. Janusz Głuchowski. Pierwszy organizacyjny rozkaz otrzymał 5 listopada od Dowództwa Wojsk Polskich, a kolejny 7 tego miesiąca od wyznaczonego na dowódcę jazdy DOGen. mjr. Beliny-Prażmowskiego, który ustalił, że powstający pułk będzie nosił nazwę – 3 pułku ułanów. W Lublinie w koszarach po austriackim szwadronie marszowym 13 pułku dragonów zorganizowały się dwa szwadrony, które jednak 23 listopada przeniosły się do Kraśnika, gdzie była znacznie lepsza infrastruktura dla potrzeb jazdy. W ramach porządkowania numeracji i nazewnictwa jednostek wojskowych 3 pułk 30 XII 1918 roku otrzymał nazwę 7 pułku ułanów Lubelskich, co jednoznacznie wskazywało na jego rodowód²⁹.

Trudna sytuacja na froncie wojny polsko-rosyjskiej, kiedy armie sowieckie parły na Warszawę, doprowadziła do powstania na terenie kraju ochotniczych jednostek kawalerii. Generalny Inspektor Armii Ochotniczej wydał 10 VII 1920 roku rozkaz zorganizowania przez mjr. Feliksa Jaworskiego ochotniczego pułku jazdy. Powołane zostało biuro werbunkowe, znajdujące się przy ul. Królewskiej 17 i z początkiem sierpnia sformowano 2 (212) ochotniczy pułk lubelski, który wszedł do Brygady Jazdy Ochotniczej obok 1 wołyńskiego ochotniczego pułku jazdy i 3 siedleckiego ochotniczego pułku jazdy. W listopadzie 1920 roku z tych

²⁸ S. WITKOWSKI, *Zarys historii wojennej 23 Pułku Piechoty*, Warszawa 1928, s. 3; *Księga chwały piechoty*, metryka 23 Pułku Piechoty; J.S. WOJCIECHOWSKI, *23 Pułk Piechoty im. płk. Leopolda Lisa-Kuli*, Pruszków 2011, s. 5.

²⁹ W. LAUDYN, *Zarys historii wojennej 7-go pułku ułanów lubelskich*, Warszawa 1931, s. 5; *Księga jazdy polskiej*, red. B. Wieniawa-Długoszowski i in., Warszawa 1938, metryka 7 pułku kawalerii; *Księga dziejów 7 pułku ułanów Lubelskich im. generała Kazimierza Sosnkowskiego*, red. J. Smoleński, M.W. Żebrowski, Londyn 1969, s. 36; *Rodowody pułków jazdy polskiej 1914-1947*, red. K. Krzeczunowicz, Londyn 1983, s. 101; J. ODZIEMKOWSKI, *7 Pułk Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego*, Warszawa 1989, s. 3; K. SZCZYPIORSKI, *Ułani lubelscy*, Warszawa 2010, s. 8; J. ODZIEMKOWSKI, *7 Pułk Ułanów Lubelskich*, s. 3.

pułków został utworzony 22 pułk ułanów podkarpackich³⁰. W listopadzie 1918 roku sformowana została w Lublinie 1 bateria konna, a jej pierwszym dowódcą został kpt. Witold Właszczuk. Po sformowaniu kolejnych baterii w Hrubieszowie i Lubomlu dały one początek 3 lubelskiemu dywizjonowi artylerii konnej³¹. Warto też wspomnieć, że w Lublinie z rozkazu gen. Rydza-Śmigłego z chwilą upadku władzy austriackiej został utworzony pierwszy polski sąd wojskowy, który początkowo nosił nazwę Sąd Polski Wojskowy w Lublinie, a jego zorganizowanie zostało powierzone por. Ludwikowi Harasiewiczowi. Później nazwa była zmieniona na Wojskowy Sąd Okręgu Generalnego w Lublinie i od 1921 roku – Wojskowy Sąd Okręgowy nr II³².

Jeżeli chodzi o inne rodzaje sił zbrojnych, to swoje początki w Lublinie miały wojska samochodowe, które bazowały na pozostawionym przez Austriaków parku samochodowym i warsztatowym na Bronowicach. Zadanie zorganizowania kolumny samochodowej z całym technicznym zapleczem otrzymał por. Mieczysław Wolski³³. Lublin dał także początek 2 eskadrze lotnictwa wywiadowczego, która powstała z „Oddziału lotniczego w Lublinie”, powołanego rozkazem z 5 XI 1918 roku, a przemianowanego w grudniu 1918 roku na 2 eskadrę. Jego infrastrukturę stanowiło zaplecze austriackiego pułku lotniczego nr 1³⁴. W Lublinie znalazło się też 115 ochotników do artylerii, zostali oni zorganizowani w sierpniu 1920 roku w „Dyon lubelski ochotniczy” (inna nazwa to „lubelski dywizjon ochotniczy artylerii”) i stanowili kadrę uzupełniającą dla tej formacji, wystawiając baterię dla 202 pap³⁵.

Tradycje ochotniczego zaciągu w Lublinie miały swój ciąg dalszy w 1938 roku podczas konfliktu o Zaolzie na Śląsku Cieszyńskim, zaanektowane w 1920 roku przez Czechosłowację. Region ten, zamieszkały w dużej mierze przez ludność polską, był jednym z głównych punktów spornych między Polską a Cze-

³⁰ W. LAUDYN, *Zarys historii wojennej 22-go pułku ułanów podkarpackich*, Warszawa 1929, s. 6; *Rodowody pułków*, s. 200; *Spis byłych oddziałów Wojska Polskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1(2000), nr 2, s.79; J.S. WOJCIECHOWSKI, *Brygada Jazdy Ochotniczej*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 9.

³¹ W. GÓRECKI, *Zarys historii wojennej 3-go dywizjonu artylerii konnej*, Warszawa 1929, s. 3; K.L. GALSTER, *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914-1939*, Londyn: 1975, s. 82; P. ZARZYCKI, *3 lubelski dywizjon artylerii konnej im. pułkownika Włodzimierza Potockiego*, Pruszków 2001, s. 5.

³² J. KRZEMIŃSKI, *Organa wymiaru sprawiedliwości w WP*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1(1928), nr 8-10, s. 57-58.

³³ CAW, I.341.1.237, Wojskowe Biuro Historyczne, 2-gi Dyon Samochodowy.

³⁴ *Spis byłych oddziałów*, s. 87.

³⁵ Tamże, s. 71; K. CZECHOWICZ, *Zarys historii wojennej 21-go pułku artylerii polowej*, Warszawa 1929, s. 4.

chosłowacją. Wzrost napięcia między III Rzeszą a Czechosłowacją, którego iskrą zapalną była kwestia tzw. Niemców sudeckich, zaognił także stosunki na linii Warszawa – Praga, ponieważ Polacy także upomnieli się o swoich rodaków za graniczną Olzą. 21 IX 1938 roku powołano Ochotniczy Korpus Zaolziański, a w wielu miastach, także w Lublinie, zorganizowano biura werbujące ochotników. Akcję werbunkową prowadził w Lublinie i województwie Związek Kaniowszczyków i Żeligowszczyków Okręgu Lubelsko-Wołyńskiego. Osobą odpowiedzialną za werbunek w województwie lubelskim był płk w st. spocz. Artur Górski, a na terenie Lublina Wacław Machnicki i Jan Smutek. Dowódcą korpusu został płk A. Górski, a jego zastępcą wspomniany W. Machnicki, dowódcami dwóch batalionów mjr Feliks Januszewski i mjr Wacław Suchowski. Lubelski korpus przyjął ponad 2200 ochotników, w tym 116 oficerów i 286 podoficerów. Przyjęcie przez Pragę polskiego ultimatum 1 X 1938 roku umożliwiło działanie regularnych wojsk, więc Ochotniczy Korpus Zaolziański nie musiał brać udziału w tym konflikcie. 9 X 1938 roku nastąpiło rozwiązanie korpusu, ale wcześniej przemaszerował on w szyku zwartym przed gen. Mieczysławem Smorawińskim, dowódcą DOK II³⁶.

WOJSKO W ŻYCIU SPOŁECZNYM I KULTURALNYM LUBLINA

Obecność wojska była odczuwalna na każdym kroku. Odnosi się to głównie do sytuacji wojennej, kiedy przez miasto maszerowały lub przemieszczały się kolejną liczną jednostki wojskowe, a właściciele kamienic i hoteli mieli obowiązek kwaterunkowy. W szczególny sposób wojsko zaznaczyło swoją obecność w okresie bezpośredniego zagrożenia miasta sowiecką inwazją. Powołanie przez Sejm 1 VII 1920 roku Rady Obrony Państwa nałożyło na administrację terenową obowiązek zakładania lokalnych komitetów obrony szczebla wojewódzkiego i powiatowego. W Lublinie 7 lipca powołano Wojewódzki Komitet Obrony Narodowej (WKON). Przewodniczył Komitetowi wojewoda Stanisław Moskalewski, a wiceprzewodniczącym został Saturnin Osiński. Pozostałymi członkami były najbardziej szanowane w mieście i województwie osoby reprezentujące środowiska zawodowe i partie polityczne, stojące na gruncie niepodległościowym (od prawicy po lewicę): Władysław Hedinger (sekretarz), o. prof. Jacek Woroniecki, Feliks Moskalewski, Władysław Gutowski, Wacław Czernański, prof. Leon Waściszakowski, dr Marcin Garbaczewski, ks. Stanisław Wojśa, Franciszek

³⁶ J.S. WOJCIECHOWSKI, *Lubelski Ochotniczy Korpus Zaolziański*, „Gazeta w Lublinie” 1992, nr 11; M.P. DESZCZYŃSKI, *Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego, 1938-1939*, Warszawa 2003.

Głowiński, Teodor Kaszyński, Aleksander Klonowski, Stanisław Kussyk, Jerzy Markiewicz, dr Salomon Prusak, Adolf Radzki, Stanisław Sasorski, Franciszek Sielski, Zygmunt Sobieszczański, Ignacy Steliński, ks. prof. Antoni Szymański, mec. Jan Turczynowicz (przewodniczący Rady Miejskiej). Z ramienia Armii Ochotniczej jako inspektor w Komitecie był płk Albin Jasiński, ze stronnictw PN (Porozumienia Niepodległościowego) – Stanisław Sulimierski, stowarzyszeń kobiecych – Janina Skibińska, Straży Kresowej – Stanisław Paprocki, pracowników kolei – Wacław Świdorski³⁷. Obok prezydium, mieszczącego się przy ul. Niecałej 12 utworzonych zostało siedem wydziałów: kwalifikacyjny (o. J. Woroniecki) – ul. Niecała 12, mobilizacyjny (F. Moskalewski) – Pl. Litewski (gmach województwa), finansowo-rachunkowy (W. Gutowski) – Krakowskie Przedmieście 37, propagandy (W. Czerminski) – ul. Szpitalna 16, prasowy (L. Waściszakowski) – gmach Uniwersytetu (ul. Zamojska 6), pomocy żołnierzom (M. Garbaczewski) – Krakowskie Przedmieście 58 i gospodarczy (A. Klonowski) – Krakowskie Przedm. 64 (Syndykat Rolny)³⁸. Na posiedzeniu inauguracyjnym WKON-u określono jego miejsce w strukturze władzy. Komitet z racji swoich funkcji (mobilizowanie ochotników do armii) oddał się do dyspozycji władz wojskowych, ale jednocześnie organizacyjnie miał podlegać rozkazom Rady Obrony Państwa, Naczelnika Państwa i gen. J. Hallera, który został powołany do zorganizowania Armii Ochotniczej³⁹.

Wszystkie ważniejsze rocznice i święta państwowe były uroczyscie obchodzone, każdorazowo z udziałem wojska, które dla lepszej prezencji ściągało z Kraśnika pluton kawalerii 24 p. ul. Komendant miasta wydawał szczegółowe okólniki, w jaki sposób wojsko będzie uczestniczyło w uroczystościach organizowanych w mieście. Podczas defilad, które przyjmowane były na Placu Litewskim, wśród cywilnych władz miasta i województwa zawsze był dowódca Okręgu Korpusu i komendant miasta Lublina. Inny typ uroczystości czysto wojskowej, ale z udziałem mieszkańców miasta oraz przyjezdnych rodzin to uroczysta przysięga rekrutów na placu przed kościołem garnizonowym przy Alejach Racławic-

³⁷ Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego (dalej Dz.U.) nr 4 z 31 VII 1920, s. 12; APL, sygn. I, Regulaminy, instrukcje; „Głos Lubelski”, 8 VII 1920, 10 VII 1920. Według drukowanego „Sprawozdania WKON na Województwo Lubelskie” w skład Komitetu miał wchodzić jeszcze Franciszek Frańczak i Jerzy Lewinson oraz wszyscy posłowie do Sejmu Ustawodawczego z województwa w liczbie dziesięciu; sprawozdanie nie wymienia natomiast mec. J. Turczynowicza i dr. S. Prusaka. Zob. *Obrona państwa w 1920 roku: księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 419.

³⁸ Dz.U. nr 4; *Obrona państwa*, s. 421.

³⁹ Tamże, s. 420.

kich z udziałem kapelanów dla żołnierzy różnych wyznań, zakończona defiladą przed dowództwem 8 pp Leg., przedstawicielami DOK II oraz cywilnymi władzami miasta i województwa. Tego dnia otwarte też były koszary dla mieszkańców Lublina i rodzin przysięgających żołnierzy. Przybliżano im historię pułku, od czasów Księstwa Warszawskiego, bo do tej tradycji sięgał lubelski pułk (datę 1807 rok miał nałożoną na białej emalii oficerskiej odznaki pułkowej, zaś żołnierze mieli wygrawerowaną w metalu), jak i tę bliższą, związaną z powstaniem pułku w 1918 roku i historię bohaterskich walk o Lwów oraz wojny z Rosją sowiecką⁴⁰.

Wczesną wiosną 1920 roku w dniu urodzin marsz. Piłsudskiego miała miejsce na Placu Litewskim podniosła uroczystość posadzenia pięciu „lip wolności”. Uczestniczyli w tym akcie najwyżsi przedstawiciele władz wojskowych, administracji cywilnej i kościelnej, w osobach dowódcy lubelskiego Okręgu Generalnego gen. Bronisława Babiańskiego, wojewody Stanisława Moskalewskiego, biskupa ordynariusza Mariana Fulmana i prezydenta miasta Czesława Szczepańskiego. Specjalnym gościem był kapelan Legionów bp Władysław Bandurski, który w godzinach rannych podczas Mszy św. wygłosił w katedrze kazanie. Oprawę uroczystości dało wojsko. Sadzenie „lip wolności” zwińczyło powszechną akcję lubelskiego wojska, które w tym dniu obsadziło drzewami place, drogi i nieużytki należące do wojska⁴¹.

Stosunek mieszkańców Lublina do wojska nie zawsze był tak przychylny, a nawet entuzjastyczny, jak powszechnie się przyjmuje. Jeszcze w okresie walk pułku na frontach wojny z bolszewikami żołnierze otrzymywali wieloraką pomoc od mieszkańców miasta, ale kiedy w 1922 roku powrócili do miasta, nie byli witani przez władze oficjalne, a prezydent miasta Czesław Szczepański „zjawił się samorzutnie, odczuwając niezawodnie kłopotliwość całej sytuacji”⁴². Słowa te napisał ówczesny dowódca DOK II gen. Jan Romer, który dodatkowo skomentował tę sytuację, że była to „zaiste dziwna wdzięczność dla wojska, które Lublin w zupełności ochroniło od nawały bolszewickiej i pomijając, żeć to *Wojsko Pol-*

⁴⁰ L.S. JĘDRZEJCZYK, *Tradycja wojenna w wychowaniu żołnierza*, „Przegląd Piechoty” 6(1933), z. 2, s. 257-258. Obok sztandaru i odznaki pułkowej trzecim elementem nawiązującym do tradycji pułku był złoty sygnet, nadawany oficerom, odchodzącym z pułku, jak również podoficerom kończącym służbę, szczególnie zasłużonym dla lubelskiej jednostki, nierzadko służący w pułku od jego początków. Na sygnecie „oczko” wykonane z karneolu (krwawnika) z wygrawerowaną odznaką pułku; zob. M. ŻOCHOWSKA, S. ŻOCHOWSKI, *Nasz pamiętnik (1914-1984)*, Brisbane-Londyn 1984, s. 126.

⁴¹ W. KWIATKOWSKI, *Akcja oświatowa dowództwa Okr. Lubelskiego*, w: *Dziesięciolecie akcji oświatowej i społecznej w Korpusie Lubelskim*, oprac. W. Kwiatkowski, Lublin 1929, s. 30.

⁴² J. ROMER, *Pamiętniki*, Lwów 1938, s. 295.

skie”⁴³. Wydaje się, że na stosunku lokalnych władz wojewódzkich i magistrackich do legionowego pułku zaważyła orientacja polityczna wojewody Stanisława Moskańskiego, działacza Narodowej Demokracji, jak i prezydenta miasta Czesława Szczepańskiego, także polityka prawicy. Znamionną demonstracją ówczesnej polaryzacji politycznej było zbojkotowanie przez ordynariusza lubelskiego i wyższy kler diecezjalny imienin marsz. Piłsudskiego 19 III 1922 roku⁴⁴. Obok politycznych aspektów stosunku władz miejskich i wojewódzkich do lubelskiego pułku o proveniencji legionowej było ogólne zmęczenie i zubożenie społeczeństwa na skutek wojny i olbrzymich trudności aprowizacyjnych, co przekładało się na bardzo pacyfistyczne nastroje; wojsko kojarzyło się na ogół z wojną.

Te wzajemne relacje zaczęły się zmieniać od połowy lat dwudziestych ubiegłego wieku, kiedy wojsko zaczęło być integralną częścią miasta, choć koszary jedynej liniowej jednostki w Lublinie położone były praktycznie poza miastem. Jednak wiele budynków w centrum miasta zajmowały instytucje wojskowe DOK II (Plac Litewski, ul. Szpitalna, ul. Niecała, Krakowskie Przedmieście). W Lublinie szczególnie widoczna była orkiestra 8 pp Leg., która dzięki znakomitemu kapelmistrzowi kpt. Szreyerowi osiągnęła duży kunszt wirtuozerski i dała początek orkiestrze symfonicznej. Koncerty orkiestry wojskowej, grającej nie tylko w salach koncertowych, ale także na wolnym powietrzu, np. w Ogrodzie Miejskim, przyciągały nie tylko melomanów, ale także przeciętnych lublinian, pragnących posłuchać nieco lżejszego repertuaru. Kolejny kapelmistrz kpt. Faustyn Kulczycki był organizatorem Filharmonii Lubelskiej działającej pod szyldem Towarzystwa Filharmonicznego. O poziomie orkiestry świadczy fakt, że została na rok zaangażowana do Teatru Miejskiego, organizowała też kursy dla cywilnych muzyków⁴⁵.

W specjalnych uroczystościach czczono szczególne rocznice ważne dla wojska i społeczności lokalnej, np. wkroczenia ułanów legionowych do Lublina 30 VII 1915 roku⁴⁶ oraz krwawej bitwy pod Jastkowem w dniach 30 VII-3 VIII⁴⁷. To właśnie dziewiąta, choć nie okrągła, rocznica tej bitwy była pretekstem do zorganizowania w Lublinie III Zjazdu Związku Legionistów Polskich, który odbył się 9-10 VIII 1924 roku z udziałem marsz. Piłsudskiego. Był to zjazd szczególny, który torował marszałkowi drogę do odzyskania władzy i sanacji politycznej pań-

⁴³ Tamże.

⁴⁴ H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe*, s. 20.

⁴⁵ W. KWIATKOWSKI, *Dziesięciolecie akcji oświatowej*, s. 43. Biogram kpt. Kulczyckiego zob. PSB, t. XVI, s. 126; L. GAWROŃSKI, *Kulczycki Faustyn*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. III, Lublin 2009, s. 169.

⁴⁶ J. KONEFAŁ, *Do ciebie, Polsko... Legiony Polskie w Lubelskiem. 1914-1918*, Lublin 2008, s. 64-65.

⁴⁷ Tamże, s. 68-73.

stwa. Mimo że władzę w wojsku sprawowali oponenty Piłsudskiego, trudno było sobie wyobrazić, że lubelski pułk legionowy nie będzie reprezentowany przez kompanię honorową, a świetna orkiestra pułkowa nie będzie umilała swoją muzyką licznie przybyłych gości⁴⁸. W 1931 roku odwiedził Lublin prezydent Ignacy Mościcki, a jednym z głównych punktów jego pobytu było odsłonięcie na cmentarzu legionistów w Jastkowie pomnika, a także wizyta w koszarach 8 pp Leg. Pobytowi Prezydenta towarzyszyła specjalna oprawa, którą zapewnił dowódca OK. II gen. Jerzy Dobrodzicki i dowódca 8 pp Leg. płk Jan Załuska, a ze strony władz państwowych wojewoda Bolesław J. Świdziński i prezydent miasta Józef Piechota⁴⁹.

Dużym wydarzeniem w Lublinie, świadczącym o szczególnej więzi mieszkańców miasta ze „swoim” 8 pp Leg. była 20. rocznica powstania pułku, obchodzona 15 V 1938 roku. Staraniem pułku wybudowana została w koszarach dla żołnierzy świetlica, ale jej wyposażeniem miały się zająć władze miejskie. „Marzeniem Dowództwa pułku jest urządzenie świetlicy w stylu regionu lubelskiego”. Meble do wyposażenia zostały wykonane w Kazimierzu w Prywatnej Szkole Stolarstwa. Zarząd Miasta zamówił również u jednego z najlepszych introligatorów polskich, Roberta Jahody, w Krakowie album, w którym byłyby adresy hołdownicze przeszło 100 organizacji biorących udział w uroczystościach. Okładzina z koźlej skóry miała wytłoczone herby: państwa, województwa i miasta oraz złożony napis: „Społeczeństwo Lublina – 8 pułkowi piechoty Leg. 1918-1938”. Obchody rozpoczęły się 14 maja Mszą św. w kościele garnizonowym, a po capstrzyku biorący udział w uroczystości przeszli do koszar pułkowych na apel poległych. Następnego dnia uroczysta Msza św. na stoku kopca z pomnikiem poległych poprzedziła przysięgę rekrutów, następnym punktem programu była defilada, przekazanie wojsku karabinów maszynowych, a po żołnierskim obiedzie możliwość darmowego obejrzenia filmów w lubelskich kinach, następnie były bale w kasynach podoficerskim i oficerskim⁵⁰.

Szczególnie uroczyście obchodzono rocznice wymarszu kadrówki. Wśród organizatorów była m.in. Komenda Grodzka Związku Strzeleckiego (mieściła się w koszarach im. mjr. Kazimierza Kuby-Jaworskiego przy Al. Racławickich 3), a uczestnikami byli także żołnierze garnizonu lubelskiego. Jedną z takich uroczystości było przyjęcie 4 VIII 1939 roku na Placu Litewskim przy grobie nieznanego żołnierza sztafety, która miała się udać na marsz Kadrówki do Krakowa. Był

⁴⁸ TENŻE, *Jastków 1915. Historia i pamięć*, Lublin 2003, s. 137-154.

⁴⁹ Tamże, s. 161-162.

⁵⁰ APL, Akta Miasta Lublina, sygn. 3979 Oddział Oświaty i Kultury 1938 r. [brak pagin].

to jeden z punktów obchodzonego w sposób szczególny 25-lecia wymarszu przyszłych legionistów z krakowskich Oleandrów do Królestwa i zarazem kolejna rocznica bitwy pod Jastkowem⁵¹. Ustanowienie Święta Niepodległości w dniu 11 XI 1937 roku było okazją do szczególnie uroczystych obchodów, ponieważ była to 20. rocznica powstania niepodległego państwa polskiego. Uroczystości rozpoczęły się już 10 listopada i miały trwać do 13 tego miesiąca⁵².

Lublin był miejscem szczególnych uroczystości żałobnych, związanych ze śmiercią wojskowych w czynnej służbie i byłych wojskowych zasłużonych dla sprawy niepodległości. Należał do nich bez wątpienia Kazimierz Wyszyński, pochodzący z Lublina wybitny działacz niepodległościowy, legionista, ułan Beliny, publicysta, dyplomata, który zmarł w wieku 45 lat w Berlinie, gdzie pracował w polskiej Ambasadzie. Jego pogrzeb 10 I 1935 roku w Lublinie zgromadził liczne grono towarzyszy walki, m.in. generałów Bolesława Wieniawę-Długoszowskiego i Gustawa Orlicza-Dreszera, ja także dowódcę OK. II gen. Mieczysława Smorawińskiego, przedstawicieli władz wojewódzkich i miejskich. Msza św. żałobna odbyła się w lubelskiej katedrze, a następnie orszak pogrzebowy przeszedł przez miasto na cmentarz przy ul. Lipowej. Trumnę przyozdobioną szablą ułańską i czakiem kawaleryjskim poprzedzała kompania honorowa 8 pp Leg. i orkiestra pułkowa. Lublin uczcił Kazimierza Wyszyńskiego, zmieniając nazwę ul. Niecałej na jego imię⁵³. Nie była to przypadkowa decyzja, ale dalece prze-myślana, ponieważ przy tej ulicy mieściły się różne instytucje wojskowe i cywilne, a w położonym u szczytu ulicy dawnym Pałacu Radziwiłłowskim mieściło się dowództwo OK. II i mieszkanie jego dowódcy. Przy dawnej ul. Niecałej 14 było reprezentacyjne mieszkanie wojewody lubelskiego.

Zamach majowy Józefa Piłsudskiego miał także dla Lublina smutne konsekwencje. Zgodnie z ustaleniami „konspiratorów” marszałka 3 DP Leg. miała wyekspediować do Warszawy po dwa bataliony z każdego z trzech pułków piechoty. Mimo że pułki były legionowe i mogłoby się wydawać, iż oficerowie legionowi lojalni wobec „swojego” Naczelnika nie będą oponowali wobec jego decyzji dokonania przewrotu wojskowego, to jednak rzeczywistość okazała się bardzo dramatyczna. Logistyka transportów kolejowych była prosta, bataliony z Chełma

⁵¹ APL, Akta Miasta Lublina, sygn. 3986, Program Święta „Czynu Legionowego” w Lublinie w dn. 4-6 VIII 1939 roku, k. 6; zob. E. GÓRECKA, *Cmentarz legionistów w Jastkowie*, „Gazeta Jastkowska” 1939, nr 20 (Dodatek okolicznościowy), s. 13.

⁵² APL, Akta Miasta Lublina, sygn. 3974, Obchody i uroczystości [brak pagin].

⁵³ *Ostatnia droga ś.p. Kazimierza Wyszyńskiego. Wielkie uroczystości żałobne w Lublinie*, „Express Lubelski i Wołyński” z dn. 10 I 1935, s. 4; zob. J. MARCZUK, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890-1935)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 59 (F), 2004, s. 67.

i Zamościa miały dojechać do Lublina i tutaj już z lubelską jednostką wyruszyć do Warszawy. Wyjazd się opóźnił, ponieważ dowódca 7 pp Leg. z Chełma płk dypl. Mieczysław Prus-Więckowski, piłsudczyk, jeden z najzdolniejszych polskich oficerów, nie wytrzymał dramatu lojalności wobec konstytucyjnych organów państwa i równocześnie wobec dawnego dowódcy, który wystąpił zbrojnie przeciwko legalnemu rządowi i Prezydentowi RP i oczekiwał pomocy od swych oficerów, i na dworcu chełmskim popełnił samobójstwo. Gen. Romer, dowódca OK., mimo że w głębi duszy popierał akcję Piłsudskiego, na lubelskim dworcu próbował przekonać dowódcę lubelskiego baonu mjr. Zinsa do pozostania w koszarach⁵⁴. Jego akcja opóźniła jedynie wyjazd eszelonów wojskowych do Warszawy i w ten sposób oddziały 3 DP Leg. wkroczyły do akcji w ostatniej fazie walk, ale doznały bolesnej straty, ponieważ jeden z młodszych oficerów 8 pp Leg. por. Mazurkiewicz został zabity. Jego pogrzeb miał także uroczysty charakter⁵⁵.

Śmierć marszałka Piłsudskiego 12 V 1935 roku była uczczona w całym kraju licznymi żałobnymi uroczystościami. Nie zabrakło ich w Lublinie, gdzie przebywał kilkakrotnie. Najbardziej zapamiętany był jego pobyt w styczniu 1920 roku, szczegółowo relacjonowany w miejscowej prasie. Przyjęcie Piłsudskiego było iście królewskie, nie tylko w katedrze z udziałem kapituły, zakonów, przedstawicieli wojska, organizacji kombatanckich (także powstańców styczniowych) i administracji, licznie zgromadzonych przedstawicieli różnych grup społeczeństwa i mniejszości narodowych. Była wizyta w murach (wtedy jeszcze w budynkach seminarium duchownego) nowo powstałego Uniwersytetu Lubelskiego (późniejszego KUL-u) i spotkanie z profesorami oraz studentami, którzy często służyli wcześniej na froncie, oddając daninę krwi, a w tym momencie byli urlopowani w celu kontynuowania studiów. Był także uroczysty raut. Budowało to bez wątpienia legendę Marszałka⁵⁶.

Szczególny charakter miały imieniny marsz. Piłsudskiego, które od 1927 roku stały się nieformalnym świętem państwowym. Zaczynały się 18 marca wieczornym capstrzykiem, a w dniu imienin od samego rana po głównych ulicach miasta maszerowała orkiestra 8 pp Leg. grając legionowe pieśni. Były liczne akademie, głównym animatorem tych uroczystości obok władz miejskich było wojsko. Po śmierci Piłsudskiego miały one bardziej nostalgiczny charakter i były preliminarami do głównych uroczystości związanych z kolejnymi rocznicami jego

⁵⁴ J. ROMER, *Pamiętniki*, s. 316-318.

⁵⁵ H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe*, s. 25.

⁵⁶ M. SOBIERAJ, *Legenda Piłsudskiego w kształtowaniu idei niepodległości na przykładzie Lubelszczyzny w czasach II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio F, Historia 64, 2009, s. 163-168.

śmierci⁵⁷. Na tę okazję komenda miasta dostarczała na Plac Litewski popiersie Marszałka ustawione na postumencie; maszerowały przed nim pododdziały lubelskich jednostek, organizacje kombatanckie, władze miasta i województwa oraz młodzież akademicka, szkolna i mieszkańcy Lublina. W koszarach 8 pp Leg. odprawiano Mszę św. połową przy kopcu zwieńczonym pomnikiem poległych żołnierzy pułku⁵⁸. Było to rozwiązanie tymczasowe, ponieważ powołany Wojewódzki Komitet Obchodów zamierzał rozpisać konkurs na pomnik Naczelnego Wodza, który miał być rozstrzygnięty w 1940 roku z okazji przypadającej wtedy piątej rocznicy jego śmierci⁵⁹.

Obecność wojska w szczególny sposób zaznaczyła się w związku z budową Domu Żołnierza. Miał to być pomnik pamięci żołnierzy polskich, którzy walczyli na frontach wojny z Ukraińcami i Rosjanami. Miał powstać wyłącznie z ofiar społeczeństwa, dając wyraz więzi łączącej żołnierzy z mieszkańcami Lublina i regionu. Niemal symboliczny wymiar miała akcja rozbierania soboru prawosławnego na Placu Litewskim jako symbolu carskiego ucisku, i przeznaczenia jego cegieł na Dom Żołnierza, symbol niepodległej Polski, obronionej piersiami żołnierzy w 1920 roku. Wielkim orędownikiem idei budowy Domu Żołnierza był kpt. Wawrzyniec Kwiatkowski, oficer austriackiej armii, niedoszły nauczyciel. W Wojsku Polskim od samego początku zajął się kwestiami oświatowymi, kierując odpowiednim referatem. Na spotkaniach Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza Polskiego, a następnie Polskiego Białego Krzyża wykuwała się idea podnoszenia oświaty, a także ciężarów fizycznej żołnierzy. Dom Żołnierza miał być otwarty dla lokalnej społeczności, która, w sali służącej za kino, teatr i salę koncertową miała integrować się z żołnierzami. Naturalnie na czele Komitetu Budowy stali miejscowi notabie, żony wyższych oficerów, np. dowódcy OK II, ale *spiritus movens* tego przedsięwzięcia był kpt. Kwiatkowski. Koszt budowy okazałego gmachu był na tyle wysoki, że składki społeczne nie zaspokoili finansowych jego potrzeb. Nawet wydane okolicznościowe jednodniówki, poświęcone budowie, oraz obszerniejsza publikacja na 10-lecie niepodległości, nie przyniosły spodziewanego finansowego efektu⁶⁰. Przyczyną był głęboki kryzys gospodarczy, który zubożył

⁵⁷ Tamże, s. 191-194.

⁵⁸ H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe 8 Pułku*, s. 112, fot. 49-51.

⁵⁹ M. SOBIERAJ, *Legenda Piłsudskiego*, s. 194.

⁶⁰ W. KWIATKOWSKI, *Rok pracy Komitetu Budowy Domu Żołnierza w Lublinie*. 22 III 24-22 III 25; TENŻE, *Dom Żołnierza w Lublinie: pamiątkowe wydawnictwo ilustrowane wydane w drugą rocznicę zawiązania Komitetu Budowy 22 III 1924-22 III 1926*, Lublin 1926; TENŻE, *Dziesięciolecie akcji oświatowej*. Są to bardzo dobre materiałowe publikacje, obrazujące wysiłek finansowy społeczeństwa Lublina i regionu na rzecz budowy Domu Żołnierza. Nie mniej istotny

znacznie społeczeństwo. W zaistniałej sytuacji, by doprowadzić inwestycję do końca, Komitet zwrócił się do Ministerstwa Spraw Wojskowych o stosowną dotację i dopiero wtedy w 1933 roku Dom Żołnierza został uroczystie oddany do użytku.

Organizacją jednoczącą społeczeństwo z żołnierzami było wspomniane Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza Polskiego, które oddało nieocenione zasługi na rzecz dokarmienia żołnierzy w Lublinie i na froncie, zapewnienia rozrywki podczas przebywania na przepustce, zapewnienia ciepłej odzieży na froncie itp. Po zakończeniu działań wojennych TPŻP przekształciło się w Polski Biały Krzyż, który już nie musiał martwić się o żołnierzy walczących na froncie, troszczył się o zapewnienie godziwej strawy i rozrywki w macierzystych garnizonach⁶¹.

O szczególnej więzi społeczności lubelskiej z 8 pp Leg., który walczył na froncie wojny polsko-sowieckiej, świadczyło ufundowanie chorągwi i uroczyste przekazanie jej dowódcy. Uroczystość miała miejsce w Budslawiu nad Dźwiną, gdzie 3 DP Leg. utrzymywała odcinek frontu. Lubelska delegacja przekazała chorągiew 15 V 1920 roku, w drugą rocznicę powstania pułku podczas uroczystej Mszy św., celebrowanej przez generalnego kapelana WP bpa Bandurskiego. Celebrans wygłosił też płomienne kazanie, a następnie poświęcił wojskowy znak i przekazał go dowódcy 3 DP Leg. płk. Leonowi Berbeckiemu, a ten z kolei wręczył go ówczesnemu dowódcy 8 pp Leg. mjr. Władysławowi Bończy-Uzdowskiemu⁶². Chorągiew (sztandar) była przechowywana w specjalnej gablocie w pokoju dowódcy. Służyła do zaprzysięgania żołnierzy, brała udział we wszystkich uroczystościach. Kiedy pułk wyruszał na wojnę we wrześniu 1939 roku, zabrał ją ze sobą, jednak podczas wycofywania się po bitwie pod Ilżą została gdzieś zapanana i dotychczas nieodnaleziona⁶³.

Zaostrzona sytuacja międzynarodowa po Anshlusie Austrii, kryzys monachijski i dążenie Hitlera do rewizji traktatu wersalskiego, niewykluczające działań wojennych, sprawiło, że powołano Fundusz Obrony Narodowej. Społeczeństwo przekazywało na ten cel dary pieniężne lub precjoza, natomiast grupy zawodowe najczęściej fundowały określone rodzaje broni (ckm-y, działka, samochody itp.) na potrzeby wojska. Mieszkańcy Lublina także podejmowali takie inicjatywy, a odbywało się to w sposób szczególnie uroczysty, naturalnie z udziałem wojska,

---

jest materiał ilustracyjny lubelskiej elity wojskowo-administracyjnej. Biogram kpt. Kwiatkowskiego zob. M. SOBIEK w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. II, Lublin 1996, s. 133-134.

⁶¹ W. KWIATKOWSKI, *Dziesięciolecie akcji oświatowej*, s. 89-95; zob. A. NIEWĘGŁOWSKA, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919-1939*, Toruń 2005.

⁶² H. ŻELEWSKI, *Dzieje bojowe 8 Pułku*, s. 17.

⁶³ Tamże, s. 105.

a nawet marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego, który 4 VI 1939 roku przybył w tym celu do Lublina i Świdnika. W Świdniku dokonał otwarcia szkoły lotniczej dla młodzieży oraz przyjął dar lubelskich ziemian w postaci dwóch samolotów i czterech ckm od młodzieży szkolnej, w Lublinie natomiast wziął udział w otwarciu Instytutu Pracy Kulturalnej przy ul. Narutowicza 4 (Biblioteka i Muzeum), po czym przyjął czterdzieści sanitarek, osiem samochodów ciężarowych i jeden osobowy, które ufundował Okręg Lubelski PCK. Został też wtedy honorowym obywatelem miasta⁶⁴.

Istotną rolę w propagowaniu kwestii wojskowych, głównie wśród młodzieży, odgrywały dwie organizacje – Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz Liga Morska i Kolonialna. Pierwsza z nich powstała w 1928 roku po scaleniu Ligi Obrony Powietrznej z Towarzystwem Obrony Przeciwgazowej i miała za zadanie zainteresować młodzież lotnictwem, sportem szybowcowym, spadochroniarstwem, modelarstwem, ale także skutecznym przeciwdziałaniem na wypadek zagrożenia gazowego. Fakt, iż wieloletnim prezesem Ligi był gen. broni Leon Berbecki, urodzony w Lublinie na Kalinowszczyźnie, jednoznacznie wskazywał na jej paramilitarny charakter. Była to organizacja masowa, ponieważ dawała możliwość atrakcyjnej przygody (szybowce, skoki spadochronowe z wieży i samolotu, budowanie modeli latających). Konkretnie efekty tych działań to budowa w 1938 roku wieży spadochronowej u zbiegu Al. Racławickich i ul. Spadochronowej, zresztą na terenie wojskowym, a także zorganizowanie w pobliskim Świdniku szkoły lotniczej dla młodzieży i budowa lotniska. W Lublinie utworzono także Centralną Modelarnię Lubelskiego Okręgu Wojewódzkiego LOPP. Uczono też młodzież skutecznej obrony przed gazami bojowymi, co było reminiscencją tragicznych doświadczeń z jej użyciem podczas I wojny światowej⁶⁵. Drugą, też masową organizacją, była Liga Morska i Kolonialna (wcześniej Liga Morska i Rzeczna), która powstała w celu propagowania w Polsce idei morskiej, a od lat trzydziestych także założenia polskiej kolonii. Uczyla młodzież żeglarstwa i dawała zachętę do podejmowania służby w marynarce wojennej. Jej prezesem, do tragicznej śmierci w wodach Bałtyku, był gen. Gustaw Orlicz-Dreszer, a więc także wysokiej rangi wojskowy, choć niemarynarz, a prezesem Zarządu Okręgowego LMiK w Lublinie był płk dypl. Stefan Iwanowski. Liga bardzo aktywnie włączyła się w ideę Funduszu Obrony Morskiej, który powołany został w 1933 roku. Inauguracja FOM miała miejsce w Lublinie 7 IV 1934 roku na wiecu, który

⁶⁴ *Marszałek Rydz-Śmigły w Lublinie. Poświęcenie szkoły lotniczej w Świdniku*, „Głos Lubelski” z dn. 5 VI 1939.

⁶⁵ A. KAPROŃ, *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na Lubelszczyźnie (1928-1939)*, „Rocznik Lubelski” 37(2011), s. 97-105.

zgrupował przeszło dziesięć tysięcy uczestników. Ważnym elementem działań LMiK były coroczne Dni Morza, zawsze uroczystie obchodzone w czerwcu w Lublinie i w regionie⁶⁶. Ścisłe wojskowy charakter miał program przeznaczony dla szkół w postaci Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego. W Lublinie kierował nim każdorazowo oficer 8 pp Leg. Był to powszechny program, mający na celu zdobycie przez młodzież rudymentów zaprawy wojskowej, głównie na obozach prowadzonych przez wojskowych⁶⁷. Uzupełnieniem w naturalny sposób było harcerstwo, które zapisało w Lublinie piękną kartę podczas odzyskiwania przez Polskę niepodległości, czy to w POW, czy w ochotniczych oddziałach podczas wojny w 1920 roku⁶⁸.

Wojsko miało swój udział także w przemianach urbanistycznych miasta. Normalnym zwyczajem przejmowało na swoje potrzeby istniejącą infrastrukturę wojskową. Jednak ta baza z czasem okazywała się niewystarczająca dla jego potrzeb, zwłaszcza w zakresie zapewnienia godziwych warunków mieszkaniowych kadry. Już w pierwszej połowie lat dwudziestych ubiegłego wieku na terenach za rogatką ul. Lipowej, u początków wytyczonej al. Racławickiej zaczynały się tereny wojskowe, ograniczone od południa późniejszą ul. Marii Skłodowskiej-Curie. W 1924 roku zaczęto stawiać budynek Domu Żołnierza, usytuowany między ul. Lipową – Marii Skłodowskiej-Curie i al. Racławicką. Za placem przeznaczonym na boisko Domu Żołnierza wybudowano cztery wielorodzinne budynki oficerskie. Dom Żołnierza, by nadać mu bardziej monumentalny charakter, pyszni się wielością stylów z dominantą stylu klasycystycznego (portyk). Oficerskie domy miały charakter dworkowy, co nawiązywało do dominującej wtedy symboliki narodowej, w której dworki były emanacją polskiego stylu. W latach trzydziestych, po przezwycięzeniu kryzysu gospodarczego zaczęły powstawać w Lublinie liczne spółdzielnie mieszkaniowe, w tym oficerskie. Przy ul. Weteranów, Poniatowskiego i Lisa-Kuli w ramach oficerskiej spółdzielni powstało kilkadziesiąt domów jednorodzinnych. Wyróżniały się one modernistyczną bryłą i funkcjonalnością wewnątrz. Pełniły także funkcje kwaterunkowe. Obok budownictwa jednorodzinnego, powstały także w ramach Funduszu Kwaterunku Wojskowego dwa wielorodzinne domy podoficerskie i jeden oficerski. Wszystkie ulokowane były

⁶⁶ F. GOŃCZYŃSKI-JUSSIS, *Zbiórka na Fundusz Obrony Morskiej na terenie województwa lubelskiego (1933-1939)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 14(2016), s. 197-211; A. KAPROŃ, *Liga Morska i Kolonialna na Lubelszczyźnie w okresie międzywojennym*, „Nautologia” 30(1995), nr 3.

⁶⁷ L. WYSZCZELSKI, *Spółczeństwo a obronność w Polsce (1918-1939)*, Toruń, 2007, passim.

⁶⁸ *Księga pamiątkowa 25-lecia harcerstwa w Lubelszczyźnie. Wspomnienia i dokumenty 1911-1936*, Lublin 1936; S. DĄBROWSKI, *Harcerze lubelscy w bojach o Niepodległą 1914-1921*, [sd_harcerze_lubelszczyzny_w_bojach_o_niepodlegla_1914-1921.pdf](#) [dostęp: 18.04.2017].

w pobliżu koszar na obszarze tzw. Obozu Zachodniego. Podobnie, jak w wypadku domów jednorodzinnych, także te wielorodzinne domy były wybudowane w stylu modernistycznym, bardzo funkcjonalne w rozkładzie wnętrza. Byli legioniści także zakładali spółdzielnie mieszkaniowe, ale już bardziej w kierunku Węgłina i na Czechowie. W planach były reprezentacyjne budynki administracji wojskowej, sądownictwa itp.⁶⁹

Historia sportu w Lublinie w okresie II RP ma ścisły związek z wojskiem, ponieważ właśnie ten element w rozwoju fizycznym żołnierzy odgrywał istotną rolę. Dużą popularnością cieszyły się zawody w piłce nożnej rozgrywane na stadionie wojskowym przy ul. Okopowej. Powstały kluby piłkarskie WKS i Unia, a po unifikacji w 1927 roku WKS Unia. Mecze z udziałem wojskowego klubu licznie przyciągały mieszkańców Lublina. Żołnierze odgrywali także istotną rolę w zawodach lekkoatletycznych, jeździectwie, szermierce, a nawet w sportach zimowych. Lokalna prasa regularnie informowała o zawodach sportowych z udziałem klubów wojskowych. Była to kolejna forma integracji lokalnej społeczności z wojskiem⁷⁰.

Wojsko zaznaczyło swoją obecność także na Uniwersytecie Lubelskim. Poza udziałem księży studentów jako kapelanów wojskowych podczas wojny blisko 150 studentów znalazło się w różnych formacjach wojskowych. Wykładowcami i studentami lubelskiej uczelni byli także wojskowi. Płk Artur Ganczarski (1878-1943), były oficer austriackiego korpusu sądowego, w WP m.in. był sędzią wojskowym przy Sądzie Generalnego Okręgu Lubelskiego i w latach 1920-1924 wykładowcą prawa wojskowego na Wydziale Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, a w roku akademickim 1920/1921 także na Wydziale Prawa Kanonicznego. Był m.in. autorem książki wydanej na Uniwersytecie pt. *Ochrona czci w wojsku polskim* (Lublin 1919)⁷¹. Drugim wybitnym prawnikiem pozostającym w czynnej służbie był mjr Jan Kamiński (1892-1970), legionista, sędzia w Wojskowym Sądzie Okręgowym w latach 1923-1939, a jednocześnie w latach 1926-1939 wykładowca (zastępca profesora) na tym samym Wydziale, co płk Ganczarski. Specjalizował się w historii prawa zachodnioeuropejskiego. Był autorem m.in. kilku książek dotyczących historii lubelskich cechów, *Historii sądownictwa wojsko-*

⁶⁹ M. SOBIERAJ, *Między carskimi a polskimi czasami. Budownictwo wojskowe Lublina w latach 1901-1939*, w: *Życie artystyczne Lublina 1901-2001*, red. L. Lameński, Lublin 2001, s. 92 n.

⁷⁰ *Lubelskie centrum dokumentacji historii sportu*, <http://historiasportu.umcs.lublin.pl/13635-2/> [dostęp: 23.10.2017]; D. SŁAPEK, E. ZIELIŃSKA, *Bibliografia historii lubelskiego sportu*, Lublin 2013 (tutaj wiele publikacji dotyczących roli wojska w wojskowej historii Lublina).

⁷¹ G. KAROLEWICZ, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, t. II, Lublin 1994, s. 67.

wego w dawnej Polsce (Warszawa 1928), *Prawa francuskiego w Polsce* (Lwów 1931) oraz niewielkiej książeczki *Rola wojskowa Lublina w dawnej Polsce* (Lublin 1934). Warto zwrócić uwagę, że za pracę na KUL-u nie pobierał wynagrodzenia⁷². Mjr Józef Wildmann (1886-?) jako oficer DOK II był studentem filologii klasycznej na Uniwersytecie Lubelskim, ale po przejściu w stan spoczynku został zatrudniony na uczelni w latach 1934-1939 jako lektor języków klasycznych⁷³. Piękną kartę wojskową z okresu I wojny światowej oraz z wojny z bolszewikami miał mjr kaw. Bronisław Bouffał (1867-1949). Zmobilizowany do wojska carskiego, był oficerem 13 pułku huzarów, następnie oficerem w I Korpusie Polskim gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, w wojnie 1920 roku służył pod rozkazami gen. Władysława Sikorskiego dowódcy V Armii. Na uniwersytecie był profesorem nadzwyczajnym prawa politycznego i prawa narodów na Wydziale Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych w latach 1924-1927⁷⁴. Na KUL-u studiowali także oficerowie lubelskiego garnizonu. Nie wszystkim udało się skończyć studia, ponieważ bywali przenoszeni służbowo lub nie byli w stanie pogodzić służby wojskowej z zajęciami na uczelni. Absolwentami z pierwszego rocznika studentów lubelskiego Uniwersytetu byli kpt. Wawrzyniec Kwiatkowski oraz por. Stanisław Żochowski, oficer 8 pp Leg. później oficer dyplomowany, podczas wojny jeden z wyższych oficerów NSZ, absolwentem KUL był także kpt. Busina⁷⁵.

Nie można zapominać o udziale byłych wojskowych, wyższych oficerów w stanie spoczynku, którzy obejmowali urzędy państwowe w województwie. W tym wypadku chodzi o stanowisko wojewodów. Byli to z reguły legioniści. I tak w 1933 roku wojewodą został płk w stanie spoczynku Bolesław Świdziński, ułan 2 pułku ułanów Legionów. Po nim rządy w województwie objął kolejny legionista w st. spoczynku mjr dypl. Józef Rożniecki, który pełnił tę funkcję do 1937 roku. Ostatnim przed wybuchem wojny wojewodą był oficer w stanie spoczynku, także były legionista, mjr Jerzy de Tramecourt⁷⁶. Inaczej wyglądała sytuacja w magistracie miasta Lublina, gdzie jedynym oficerem w st. spoczynku był

---

⁷² Tamże, s. 94-95.

⁷³ Tamże, s. 232-233.

⁷⁴ Tamże, s. 19-20.

⁷⁵ O studiach oficerów na KUL-u zob. M. ŻOCHOWSKA, S. ŻOCHOWSKI, *Nasz pamiętnik (1914-1984)*, Brisbane-London 1984, s. 110-112.

⁷⁶ W. KOZYRA, *Urząd wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999, passim; P. STAWECKI, *Następcy komendanta. Wojska a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969, passim.

Bolesław Liszkowski, który był ostatnim Prezydentem Miasta Lublina do wybuchu wojny⁷⁷.

MIEJSCE LUBLINA W PRZEMYSŁE ZBROJENIOWYM II RP

Nie można pominąć w naszych rozważaniach na temat obecności wojska w Lublinie przemysłu mającego służyć armii. Już w 1920 roku w Fabryce Wyrobów Miedzianych Alberta i Emila Plage usytuowanej na Bronowicach, zaczęto montować pierwsze samoloty. Walorem uwzględnionym w wyborze akurat tej fabryki było jej położenie, praktycznie poza miastem, posiadanie bocznicy kolejowej, drogi wylotowej, murowanych budynków warsztatowych, własnej elektrowni, parowego ogrzewania, odpowiedniej powierzchni i – co najważniejsze – możliwości urządzenia aerodromu. Właściciele fabryki i władze wojskowe przewidywały roczną produkcję rzędu 450 płatowców z możliwością jej zwiększenia w sytuacji dalszej rozbudowy. Komisji wojskowo-cywilnej przedstawiono oferty produkcji samolotów kilku renomowanych firm francuskich, angielskich, austriacko-polskich i włoskich. Wybrano ostatecznie włoską firmę Ansaldo⁷⁸. Była to produkcja licencyjna. Jak się wkrótce okazało, zmontowane w Lublinie płatowce nie gwarantowały bezpieczeństwa lotów, ponieważ wydarzyła się cała seria katastrof oblatywanych samolotów. Ostatecznie odstąpiono od produkcji włoskich maszyn i w 1924 roku podpisano umowę z francuskim Potezem. Kolejnym licencyjnym samolotem był holenderski Fokker, który zasadniczo produkowany był na potrzeby komunikacji cywilnej, ale posiadał także wersję bombową. Pod koniec lat dwudziestych ubiegłego wieku zaczęły w Lublinie powstawać konstrukcje lubelskiego konstruktora Jerzego Rudlickiego, który był szefem Biura Konstrukcyjnego fabryki. Były to prototypy noszące od jego nazwiska symbol R i kolejne rzymskie cyfry, nosiły też nazwę „Lublin”⁷⁹. Właściciele fabryki praktycznie przez cały czas borykali się z problemami finansowania produkcji, a na kondycję firmy znaczący wpływ miał także wielki kryzys. Ostatecznie w 1935 roku Bank Handlowy odmówił dalszego kredytowania zakładów, a wojsko także odmówiło wypłacania dalszych transz kredytowych. W zaistniałej sytuacji właściciele postanowili sprzedać zakłady, zwłaszcza że wojsko było zainteresowane dalszą produkcją lotniczą, jednak już w ramach Lubelskiej Wytwórni Samolotów, która

⁷⁷ J. MARCZUK, *Prezydenci miasta Lublina 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 71-85.

⁷⁸ P. STAWECKI, *Z dziejów przemysłu wojennego w II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 3, s. 221; M.W. MAJEWSKI, *Przemysł lotniczy w Lublinie 1919-1939*, Warszawa 2009, s. 19-20.

⁷⁹ M.W. MAJEWSKI, *Przemysł lotniczy*, s. 137-228.

formalnie była spółką prywatną, ale z przewagą kapitału państwowego. W 1936 roku Sztab Główny określił priorytety polskiego przemysłu lotniczego, który z racji ograniczonych możliwości finansowych zakładał pewną specjalizację, zwłaszcza w zakresie wykorzystania lotnictwa do ścisłego współdziałania z wojskami lądowymi. Lotnictwo towarzyszące, mające na swoim stanie samoloty Lublin R-XIII, przekształcone zostały w lotnictwo obserwacyjne⁸⁰. W latach 1937-1938 próbowano produkować w LWS samoloty bombowe. Powstały prototypowe konstrukcje LWS-6 Żubr, również w wersji wodnopłatowca⁸¹. Prace te nie były kontynuowane, a skupiono się na seryjnej produkcji samolotu obserwacyjno-łącznikowego RWD-14 Czapla oraz na wdrażaniu do seryjnej produkcji LWS-3 Mewa, które przerwał wybuch wojny⁸².

Ogółem w Zakładach Mechanicznych Plage i Laśkiewicz oraz w Lubelskiej Wytwórni Samolotów w latach 1920-1939 wyprodukowano 880 samolotów, spośród których około pięćdziesiąt stanowiły samoloty cywilne, ale z możliwością szybkiego ich dostosowania do celów bombowych⁸³. O ile w początkowym okresie istnienia zakładów lotniczych borykano się z dużymi trudnościami w pozyskaniu fachowej kadry inżynierów i techników, a także fachowego personelu robotniczego, o tyle w późniejszych latach obydwie fabryki zatrudniały kadrę techniczną i konstruktorską na bardzo wysokim poziomie. Robotnicy pracujący w tych fabrykach stanowili elitę fachowców. Oficerowie lotnictwa ściśle współpracowali z ZM Plage i Laśkiewicz oraz z LWS, a piloci byli także najczęściej oficerami. Obok samolotów dużo większym osiągnięciem na skalę światową była konstrukcja wyrzutników bomb projektu kpt. inż. Władysława Świąteckiego, które znalazły zastosowanie nie tylko w polskich samolotach, ale także w samolotach kilku europejskich krajów: Anglii, Belgii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Portugalii i Włoszech⁸⁴.

Drugą fabryką, której produkcja przeznaczona była głównie dla wojska, była Wytwórnia Masek i Sprzętu Przeciwgazowego. Wojsko i władze cywilne przywiązywały bardzo dużą wagę do ewentualnego ataku gazowego. Miasto było monitorowane pod kątem przemieszczania się prądów powietrznych w zabudowie miejskiej, ponadto specjalna komisja miejska badała piwnice, głównie w śródmieściu i na Starym Mieście, pod kątem ich szczelności. Wszystkie te zabezpieczenia wynikały ze skutków ataków gazowych podczas I wojny światowej. Inicjatywa

---

⁸⁰ Tamże, s. 274-275.

⁸¹ Tamże, s. 289.

⁸² Tamże, s. 307.

⁸³ Tamże, s. 314, tabela.

⁸⁴ Tamże, s. 239.

należała do Ligi Obrony Powietrznej Państwa, na czele której stał gen. Leon Berbecki. Obok LOPP także ZUS i Zakłady Chemiczne „Grodzisk” utworzyły spółkę pod nazwą Wytwórnia Masek i Sprzętu Przeciwgazowego S.A. w Warszawie, a podpisany z MSWojsk. kontrakt zapewniał wytwórni zbytnie, nie tylko zaopatrując wojsko, ale także członków LOPP i zainteresowane osoby. Wytwórnia miała powstać w Lublinie, a pierwsze prace przygotowawcze rozpoczęły się pod koniec 1937 roku. Zlokalizowana miała być u zbiegu ulic Wyścigowej i Spacerowej w bezpośrednim sąsiedztwie Obozu Południowego. Niestety, niebawem po zatwierdzeniu projektu wybuchła wojna i fabryka masek nie powstała⁸⁵. W planach było także utworzenie w Lublinie oddziału fabrycznego Stowarzyszenia Mechaników Polskich w Ameryce S.A., które miało produkować działka przeciwpancerne⁸⁶.

Pośredni związek z wojskiem miał inny zakład, mianowicie fabryka silników 6-cylindrowych do samochodów ciężarowych i osobowych marki „Opel” i „Chevrolet”, którą uruchomiło w Lublinie Towarzystwo Przemysłowe Zakładów Mechanicznych „Lilpop, Rau i Loewenstein” S.A. Na 35 ha działki usytuowanej przy szosie do Mełgwi w dzielnicy Tatary miały stanąć cztery hale, z których przed wybuchem wojny wybudowano tylko jedną. Polskie wojsko było słabo zmotoryzowane i każda fabryka produkująca samochody była niezwykle ważna, mimo że początkowo przeznaczona była do produkcji cywilnej. Wybudowana hala, mająca 12 100 m² (141 x 81 m), należała w tym czasie do najnowocześniejszych w Polsce⁸⁷. Maszyny służące do montażu silników, sprowadzone z USA i Niemiec, były gotowe do produkcji⁸⁸.

Ten krótki, ze zrozumiałych względów, przegląd obecności wojska w Lublinie w okresie II RP pokazuje, jak wielorakie były to związki, począwszy od wybijania się na niepodległość, poprzez kwaterunek w mieście wielu instytucji wojskowych, udział w życiu społecznym, kulturalnym, politycznym, sportowym, naukowym, stały udział we wszelkiego typu uroczystościach państwowych, aktywizowanie młodzieży do zajęć o charakterze paramilitarnym. Obecność wojska na ulicach Lublina była stałym elementem śródmiejskiego pejzażu. Dotyczyło to nie tylko oficerów, ale także żołnierzy zasadniczej służby, którzy bardzo często po raz pierwszy mogli zobaczyć duże miasto. Myślę, że wojsko w Lublinie było

---

⁸⁵ J. GOŁĘBIEWSKI, *Przemysł wojenny w Polsce*, Kraków 1990, s. 109; M. FURTAK, *COP Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Architektura i urbanistyka*, Łódź 2014, s. 189-192.

⁸⁶ J. GOŁĘBIEWSKI, *Najważniejsze inwestycje zbrojeniowe w Centralnym Okręgu Przemysłowym. Budowa fabryk broni i amunicji w latach 1937-1939*, „Studia Historyczne” 42(1999), z. 4, s. 585.

⁸⁷ TENŻE, *Przemysł wojenny*, s. 285; M. FURTAK, *COP*, s. 180-183.

⁸⁸ J. GOŁĘBIEWSKI, *Przemysł wojenny*, s. 285.

wartością dodaną w jego krótkich dziejach II RP i odcisnęło swoje piętno na życiu jego mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Państwowe w Lublinie
Archiwum Uniwersyteckie KUL
Centralne Archiwum Wojskowe

Źródła drukowane

Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego 1920
Rocznik Oficerski 1923
Rocznik Oficerski 1924
Rocznik Oficerski 1928
Rocznik Oficerski 1932
Rozkazy Generalnego Okręgu Lubelskiego i Dowództwa Okręgu Korpusu nr II
Romer J., *Pamiętniki*, Lwów 1938.
Spis byłych oddziałów Wojska Polskiego, „Przegląd Historyczno-wojskowy” 1(2000), nr 2.
Żochowska M., Żochowski S., *Nasz pamiętnik (1914-1984)*, Brisbane–Londyn 1984.

Literatura

8 P.P. *Leg. w dwuletnią rocznicę*, Warszawa 1920.
Bobrownicki Liebchen T., *Siły okupacji austriackiej w przededniu przewrotu*, „Niepodległość” 5(1932).
Czechowicz K., *Zarys historii wojennej 21-go pułku artylerii polowej*, Warszawa 1929.
Dąbrowski S., *Harcerze lubelscy w bojach o Niepodległą 1914-1921*, [sd_harcerze_lubelszczyzny_w_bojach_o_niepodlegla_1914-1921.pdf](#) [dostęp: 18.04. 2017].
Dąbrowski T., *Przygotowania w dziale żywnościowym oraz stan zapasów w r. 1939*, „Bellona” [Londyn] 1953, z. 3.
Deszczyński M.P., *Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego, 1938-1939*, Warszawa 2003.
Furtak M., *COP Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Architektura i urbanistyka. Kraj – Region – Miasto – Fabryka – Osiedle – Budynek*, Łódź 2014.
Gawroński L., Kulczycki Faustyn, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. III, Lublin 2009.
Getter M., *Miastotwórcza rola garnizonu*, „Dzieje Najnowsze” 16(1984), z. 3.
Gierowski W., *Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 r.* (mapa: *Dyslokacja formacji zapasowych wojska austriackiego w jesieni 1918 r.*), „Bellona” 41(1933), z. 1.
Gierowski W., *Polska Siła Zbrojna w przededniu odzyskania niepodległości*, „Bellona” 37(1931).
Gołębiowski J., *Najważniejsze inwestycje zbrojeniowe w Centralnym Okręgu Przemysłowym. Budowa fabryk broni i amunicji w latach 1937-1939*, „Studia Historyczne” 42(1999), z. 4.
Gołębiowski J., *Przemysł wojenny w Polsce*, Kraków 1990.

- Gończyński-Jussis F., *Zbiórka na Fundusz Obrony Morskiej na terenie województwa lubelskiego (1933-1939)*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 14(2016).
- Górecka E., *Cmentarz legionistów w Jastkowie*, „Gazeta Jastkowska” 1939, nr 20 (Dodatek ilościowościowy).
- Górecki W., *Zarys historii wojennej 3-go dywizjonu artylerii konnej*, Warszawa 1929.
- Jędrzejczyk L.S., *Tradycja wojenna w wychowaniu żołnierza*, „Przegląd Piechoty” 6(1933), z. 2.
- Kapron A., *Liga Morska i Kolonialna na Lubelszczyźnie w okresie międzywojennym*, „Nautologia” 30(1995), nr 3.
- Kapron A., *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na Lubelszczyźnie (1928-1939)*, „Rocznik Lubelski” 37(2011).
- Karolewicz G., *Nauczyciele akademicki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, t. II, Lublin 1994.
- Konefał J., *Do ciebie, Polsko... Legiony Polskie w Lubelskiem. 1914-1918*, Lublin 2008.
- Konefał J., *Jastków 1915. Historia i pamięć*, Lublin 2003.
- Kozyra W., *Urząd wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999.
- Kryska-Karski T., *Materiały do historii Wojska Polskiego*, Londyn 1986, z. 19.
- Krzemiński J., *Organa wymiaru sprawiedliwości w WP*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1(1928), nr 8-10.
- Księga chwały piechoty*, red. B. Prugar-Kettling, Warszawa 1939.
- Księga dziejów 7 pułku ułanów Lubelskich im. generała Kazimierza Sosnkowskiego*, red. J. Smoleński, M.W. Żebrowski, Londyn 1969.
- Księga jazdy polskiej*, red. B. Wieniawa-Długoszowski i in., Warszawa 1938.
- Księga pamiątkowa 25-lecia harcerstwa w Lubelszczyźnie, Wspomnienia i dokumenty 1911-1936*, Lublin 1936.
- Kwiatkowski W., *Dom Żołnierza w Lublinie: pamiątkowe wydawnictwo ilustrowane wydane w drugą rocznicę zawiązania Komitetu Budowy 22 III 1924-22 III 1926*, Lublin 1926.
- Kwiatkowski W., *Dziesięciolecie akcji oświatowej i społecznej w Korpusie Lubelskim*, Lublin 1929.
- Kwiatkowski W., *Rok pracy Komitetu Budowy Domu Żołnierza w Lublinie. 22 III 24-22 III 25*, Lublin 1925.
- Laudyn W., *Zarys historii wojennej 22-go pułku ułanów podkarpackich*, Warszawa 1929.
- Laudyn W., *Zarys historii wojennej 7-go pułku ułanów lubelskich*, Warszawa 1931.
- Lubelskie centrum dokumentacji historii sportu*, <http://historiasportu.umcs.lublin.pl/13635-2/> [dostęp: 23.10.2017].
- Majewski M.W., *Przemysł lotniczy w Lublinie 1919-1939*, Warszawa 2009.
- Marczuk J., *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890-1935)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 59 (F), 2004.
- Marczuk J., *Prezydenci miasta Lublina 1918-1939*, Warszawa 1994.
- Marszałek Rydz-Śmigły w Lublinie. Poświęcenie szkoły lotniczej w Świdniku*, „Głos Lubelski” z dn. 5 VI 1939.
- Niewęgłowska A., *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919-1939*, Toruń 2005.
- Obrona państwa w 1920 roku: księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armji Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923.
- Odziemkowski J., *7 Pułk Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego*, Warszawa 1989.
- Odziemkowski J., *8 Pułk Piechoty Legionów*, Pruszków 1993.

- Ostatnia droga ś.p. Kazimierza Wyszyńskiego. Wielkie uroczystości żałobne w Lublinie*, „Express Lubelski i Wołyński” z dn. 10 I 1935.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I, *Kampania wrześniowa 1939*, cz. 1: *Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną*, Londyn 1951.
- Rodowody pułków jazdy polskiej 1914-1947*, red. K. Krzeczunowicz, Londyn 1983.
- Rusinek J., Szubański R., *Polska broń pancerna w okresie międzywojennym 1918-1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1969, nr 3-4.
- Słapek D., Zielińska E., *Bibliografia historii lubelskiego sportu*, Lublin 2013.
- Sobieraj M., Kwiatkowski Wawrzyniec, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. II, Lublin 1996.
- Sobieraj M., *Garnizon wojsk rosyjskich w Lublinie 1850-1915*, „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 10(2001).
- Sobieraj M., *Katolickie duszpasterstwo wojskowe w OGen. Lublin w latach 1918-1921*, w: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, D. Nawrot, E.M. Ziółek, Lublin 2004.
- Sobieraj M., *Legenda Piłsudskiego w kształtowaniu idei niepodległości na przykładzie Lubelszczyzny w czasach II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio F, Historia 64.
- Sobieraj M., *Między carskimi a polskimi czasami. Budownictwo wojskowe Lublina w latach 1901-1939*, w: *Życie artystyczne Lublina 1901-2001*, red. L. Lameński, Lublin 2001.
- Sobieraj M., *Organizacja władz wojskowych na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1918-1921*, w: *Chełmskie Prace Historyczne*, t. II, cz. 1, Chełm 1995.
- Sobieraj M., *Wybicie się Lublina na niepodległość w listopadzie 1918 r. Aspekt militarny*, „Roczniki Humanistyczne” 54(2006), z. 2.
- Stawecki P., *Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969.
- Stawecki P., *Z dziejów przemysłu wojennego w II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 3.
- Szczypiorski K., *Ułani lubelscy*, Warszawa 2010.
- Szubański R., *Polska broń pancerna 1939*, Warszawa 1982.
- Targowski M., *Zarys historii wojennej 8 Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1928.
- Witkowski S., *Zarys historii wojennej 23 Pułku Piechoty*, Warszawa 1928.
- Wojciechowski J. S., *Brygada Jazdy Ochotniczej*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 9.
- Wojciechowski J.S., *Lubelski Ochotniczy Korpus Zaolziański*, „Gazeta w Lublinie” 1992, nr 11.
- Wojciechowski J.S., *23 Pułk Piechoty im. płk. Leopolda Lisa-Kuli*, Pruszków 2011.
- Wojewódzki Komitet obrony narodowej*, „Głos Lubelski” z dn. 9 VII 1920.
- Wojewódzki Komitet obrony narodowej*, „Głos Lubelski” z dn. 10 VII 1920.
- Wyszczelski L., *Spółeczeństwo a obronność w Polsce (1918-1939)*, Toruń, 2007.
- Zarzycki P., *3 lubelski dywizjon artylerii konnej im. pułkownika Włodzimierza Potockiego*, Pruszków 2001.
- Żebrowski M., *Zarys historii polskiej broni pancernej 1918-1947*, Londyn 1971.
- Żelewski H., *Dzieje bojowe 8 Pułku Piechoty Legionów w walkach obronnych 1939 roku*, Lublin 1984.

THE ARMY IN LUBLIN IN 1918-1939

Abstract. After the January Uprising, Lublin became one of the most important garrisons of Russian army. After the city was captured by Austrian troops in 1915, a general-governorship with a large military garrison was created in Lublin. After the collapse of the Austrian monarchy in the early November 1918, Polish officers under Austrian command stationing in Lublin initiated the presence of the Polish Army in Lublin in the Second Polish Republic. The military infrastructure in the city facilitated the functioning of the reborn Polish military forces and the creation of front-line infantry and cavalry units, vital for the combat against Ukrainian troops in the eastern borderlands, and later against the Russian troops heading towards Warsaw. In November 1918 Lublin hosted the headquarters of the General District and from 1921 the Corps District with large command staff. After the end of military activity, there was only one front-line unit in Lublin – the 8th Regiment of Legion Infantry, but there was also rich military infrastructure for the troops stationing in the Corps Districts. Thus, the army influenced many areas of the city life, for example, they took part in state and religious celebrations, contributed to culture (they initiated philharmonic society), sports, science (military lecturers at the Lublin University), military construction (barracks, single and multi-family officers' houses, the House of Soldier), and politics (some voivods were retired officers and so was one mayor); there were numerous veteran associations. Lublin hosted an airplane and anti-aircraft bomb ejectors factories; there were plans for an automobile, gas mask, and barbed wire factories. In case of war, Lublin was planned to be a supply base for provisions and armored vehicles.

Key words: Lublin; Lublin garrison; the Polish Army in Lublin; warfare industry; dislocation of troops; Corps District HQ; General District.

Translated by Hubert Kowalewski